

مؤسسه مطالعات پژوهش های بازرگانی

بررسی ابعاد اقتصادی و تجاری سازمان همکاری شانگهای و فرصت های پیش روی ایران

چکیده

۱- مقدمه

۲- نهادهای اقتصادی در سازمان همکاری شانگهای

۳- جایگاه تجاری اعضای سازمان همکاری شانگهای

۴- ارزیابی همگرایی منطقه ای ایران با سازمان همکاری شانگهای

۵- ارزیابی اثرات اقتصادی عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای

۶- شبکه راه های ارتباطی و بنادر ایران در تسهیل ارتباطات منطقه ای سازمان همکاری شانگهای

۷- موانع موجود در مسیر همگرایی اقتصادی و تجاری در سازمان همکاری شانگهای

۸- جمع بندی و توصیه های سیاستی

۹- منابع و مأخذ

چکیده

سازمان همکاری شانگهای با عضویت چین، روسیه، قزاقستان، قرقیزستان و تاجیکستان، ازبکستان، هند و پاکستان در ۱۷ سپتامبر ۲۰۲۱ با عضویت ایران در این سازمان موافقت نمود. ایران از سال ۲۰۰۵ عضو ناظر سازمان بوده است و با وجود تمایل به عضویت کامل، به دلیل برخی موانع حقوقی (تحریم‌های شورای امنیت علیه ایران) و سیاسی (تنش با غرب)، با این خواسته موافقت نمی‌شد. عضویت فعلی ایران در سازمان همکاری شانگهای بدون حق رای می‌باشد و تحقق عضویت دائم منوط به شرایطی است که طی یک یا دو سال آینده می‌بایست از سوی ایران تامین شود. ساختار سازمان همکاری شانگهای با غلبه گزاره‌های امنیتی و سیاسی، دارای ابعاد اقتصادی نیز می‌باشد که در صورت درک صحیح آن، فرصت‌هایی برای کشور در حوزه‌های اقتصادی و تجاری متصور می‌شود. ابعاد مختلف اقتصادی و تجاری سازمان همکاری شانگهای و فرصت‌های پیش‌روی ایران بررسی شده است که خلاصه یافته‌ها به شرح ذیل می‌باشد:

۱. سهم ۲۲٫۹ درصدی سازمان همکاری شانگهای از اقتصاد جهانی و جایگاه غالب چین در بین اعضا

اندازه اقتصاد ۱۲ عضو سازمان همکاری شانگهای ۲۰٫۱ تریلیون دلار معادل ۲۲٫۹ درصد اقتصاد جهانی در سال ۲۰۱۹ است. چین با اندازه اقتصاد ۱۴٫۲ تریلیون دلار (۷۰٫۶ درصد از اندازه اقتصاد این سازمان)، جایگاه کاملاً مسلط را دارد. هند، روسیه، ایران، پاکستان و قزاقستان به ترتیب با سهم ۱۵٫۲، ۸٫۵، ۲٫۶، ۱٫۳ و ۰٫۹ درصد از اندازه اقتصاد سازمان، در مراتب ۲ تا ۶ قرار دارند و برای بقیه ۶ کشور عضو، سهم آن از اندازه اقتصاد سازمان همکاری شانگهای کمتر از ۱ درصد است. بالاترین و پایین‌ترین درآمد سرانه با ۱۱۶۶۲ دلار از آن روسیه و ۳۹۸ دلار از آن تاجیکستان بوده است.

۲. شورای بازرگانی، کنسرسیوم بین بانکی و باشگاه انرژی سه نهاد اقتصادی سازمان همکاری شانگهای

شورای بازرگانی سازمان همکاری شانگهای به منظور ارتقای همکاری اقتصادی بین کشورهای عضو و همچنین ایجاد گفتگوی جامع بین محافل تجاری سازمان در مورد مسائل تجاری و سرمایه‌گذاری، وظایف مشاوره‌ای را ارائه می‌دهد و بررسی‌های کارشناسی همکاری‌های تجاری و سرمایه‌گذاری و تعامل تجاری بالقوه به انجام می‌رساند. کنسرسیوم بین بانکی سازمان همکاری شانگهای موضوعات تأمین مالی و خدمات بانکی برای پروژه‌های سرمایه‌گذاری تحت حمایت دولت‌های عضو، در حوزه‌های اولویت‌دار شامل تأمین بودجه برای

پروژه‌های متمرکز بر زیرساخت‌ها، صنایع پایه، صنایع با فناوری پیشرفته و بخش‌های صادرات محور فعال شده است. علاوه بر این، باشگاه انرژی سازمان همکاری شانگهای نیز با هدف رسمی ایجاد یک انجمن برای بحث در مورد همکاری بین دولت‌ها در حوزه انرژی، راه‌اندازی پروژه‌های جدید و حل مشکلات در حمل و نقل، تولید و مصرف انرژی پیشنهاد است.

۳. سهم ۱۷٫۳ درصدی سازمان همکاری شانگهای در تجارت جهانی و ۲۰ درصدی در تجارت ایران

بر اساس آمار مرکز تجارت بین‌الملل، کل حجم تجارت کالایی کشورهای سازمان همکاری شانگهای در سال ۲۰۲۰، حدود ۶ هزار میلیارد دلار بوده است (۱۷٫۳ درصد تجارت کالایی جهان). از این حجم تجارت، میزان ۳٫۲ هزار میلیارد دلار (۵۴ درصد) مربوط به صادرات و ۲٫۷ هزار میلیارد دلار (۴۶ درصد) مربوط به واردات بوده است. طبق آمار مذکور، کل حجم تجارت درون‌گروهی کشورهای سازمان همکاری شانگهای، ۶۷۸ میلیارد دلار (سال ۲۰۲۰) بوده است. از این حجم تجارت، میزان ۳۹۹ میلیارد دلار مربوط به واردات و ۲۷۹ میلیارد دلار مربوط به صادرات بوده است. بر اساس این داده‌ها حدود ۱۴٫۴ درصد از کل واردات و ۸٫۴ درصد از کل صادرات کشورهای سازمان همکاری شانگهای از طریق تجارت درون‌گروهی تامین می‌شود. همچنین تجارت ایران با کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای حدود ۲۸ میلیارد دلار (سال ۲۰۱۸، حدود ۲۰ درصد از کل تجارت ایران) است بطوری که در صادرات ۱۳٫۶ درصد و در واردات ۳۵٫۷ درصد نقش داشته‌اند.

۴. ارزیابی امکان همگرایی اقتصادی ایران با سازمان همکاری شانگهای

بررسی دامنه درآمدسرانه اعضای سازمان همکاری شانگهای حاکی از تعمیق شکاف درآمدی طی دو دهه اخیر می‌باشد، با توجه به ادبیات تجارت بین‌الملل در خصوص امکان تشدید نابرابری و ناهمگونی درآمدسرانه در صورت همگرایی بین کشورهای که از حیث توسعه‌یافتگی متفاوتند، تفاوت سطح توسعه‌یافتگی اقتصادی بین اعضای شانگهای، قابل تامل است. ارزیابی شاخص‌های کلیدی اقتصادی و تجاری اعضاء در حوزه تجارت کالا و خدمات و جریان سرمایه‌گذاری خارجی بیانگر تحولات توسعه‌ای قابل توجه با محوریت چین و هند است؛ اما اوضاع ایران بویژه از لحاظ شاخص‌هایی مانند رشد اقتصادی، تورم و جریان سرمایه‌گذاری خارجی چندان مناسب ارزیابی نمی‌شود. در حالی که اعضاء سازمان طی دو دهه اخیر اصلاحات اساسی و رو به بهبودی را در سیاست تجاری با هدف تسهیل در تجارت تجربه نموده‌اند، در ایران اقدامات هدفمند در راستای تسهیل تجارت صورت نگرفته است. همچنین تجارت درون منطقه‌ای اعضاء با محوریت کشورهای دارای اقتصاد بزرگ همچون

چین و هند افزایش یافته است؛ نظر به ناهمگونی و عدم تجانس و ناهمسانی نسبی اندازه صادرات و واردات اعضا بجز برخی اعضا با اقتصادهای کوچک، تجارت با شرکای خارج از منطقه پرنرنگتر بوده است. از سال ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۹ و بطور خاص ۲۰۲۰ با خروج آمریکا از برجام و تشدید آثار تحریم و همچنین محدودیت‌های ناشی از شیوع کرونا، تجارت ایران با اعضای درون منطقه‌ای علی‌رغم افول تجارت جهانی ایران، افزایش یافته است.

۵. موانع موجود در مسیر همگرایی اقتصادی و تجاری در سازمان همکاری شانگهای

علاوه بر محدودیت‌های مربوط به عدم تجانس و ناهمگونی بین کشورهای عضو از منظر شاخص‌های اقتصادی و تجاری، موانع دیگری نیز پیشروی اعضا می‌باشد که از جمله می‌توان به فراهم نبودن زمینه همکاری نهادی میان کشورهای عضو، تفاوت دیدگاه چین و روسیه در خصوص اهمیت و جایگاه اقتصادی سازمان در برنامه‌های بلندمدت اقتصادی آنها در منطقه، عدم وجود زمینه برای تعمیق همگرایی اقتصادی چندجانبه و تمرکز بیشتر بر برنامه همکاری دوجانبه میان اعضا در پروژه‌های اقتصادی؛ و عدم وجود زیرساخت‌های مالی مورد نیاز در ساماندهی همکاری‌های مالی بین اعضا اشاره نمود.

۶. پیشنهادها و توصیه‌های سیاستی

- **ضرورت عدم بازگشت تحریم‌های شورای امنیت در تحقق عضویت کامل ایران در سازمان همکاری شانگهای:** در حال حاضر عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای در حالتی مشروط قرار دارد و تحقق عضویت کامل برای کشور در گرو عدم بازگشت تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد می‌باشد؛ لذا ضروری است تا مذاکره‌کنندگان تیم هسته‌ای به عواقب بازگشت تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل بر امکان عضویت کامل ایران در سازمان همکاری شانگهای به عنوان تنها نهاد بین‌المللی عاری از نفوذ غرب توجه ویژه‌ای داشته باشند.
- **لزوم شکل‌گیری چشم‌اندازی واقع‌گرایانه نسبت ظرفیت‌های اقتصادی - تجاری سازمان همکاری شانگهای:** اولویت اهداف سیاسی امنیتی در این سازمان نسبت به ساختارهای اقتصادی حداقلی در آن می‌بایست مورد توجه قرار داشته باشد. علاوه بر این می‌بایست شرایط اقتصادی حاکم بر این سازمان به واسطه شکاف درآمدی عمیق در درآمد سرانه اعضای سازمان همکاری شانگهای نیز در نظر گرفته شود. بی‌ثباتی سیاست تجاری ایران طی دو دهه گذشته به رغم اصلاحات ساختاری کاهشی در سیاست تجاری سایر اعضای سازمان همکاری شانگهای در کنار اهمیت تجارت فرامنطقه‌ای برای اعضای کلیدی سازمان در قیاس با آثار منفی تحریم و شیوع کرونا بر تجارت جهانی ایران می‌بایست مورد توجه سیاستگذار قرار داشته باشد.

- **ظرفیت‌ها و فرصت‌های اقتصادی و تجاری سازمان همکاری شانگهای برای ایران:** در حوزه فرصت‌های اقتصادی پیش‌روی ایران در این سازمان می‌بایست اهمیت دو حوزه ترانزیتی و مالی در برخورداری از ظرفیت اقتصادی حداقلی این نهاد در عینیت بخشی به سیاست نگاه به شرق برای ایران مورد توجه قرار داشته باشد؛ در این راستا، برخورداری از ظرفیت موافقتنامه‌های دوجانبه، درک اهمیت عملیاتی «ابتکارات اقتصادی»، کسب منافع حداکثری از «کنسرسیوم بین بانکی»، ضرورت پررنگ نمودن نقش کشور در کریدورها و تحقق فرصت‌های لجستیکی در کنار همکاری با باشگاه انرژی ذیل تجارت اورانیوم غنی شده و سایر منابع، در پیشبرد برنامه‌های اقتصادی ایران در سازمان همکاری شانگهای از اهمیت بالایی برخوردار است.
- **لزوم ایجاد موازنه مثبت میان چین و روسیه در تحقق اهداف اقتصادی ایران در منطقه اوراسیا:** با توجه به رقابت استراتژیک میان چین و روسیه در توسعه توانمندی‌های اقتصادی خود در آسیای مرکزی، به نظر می‌رسد که عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای فرصت مناسبی را در اختیار ایران قرار داده است تا علاوه بر همکاری با چین در توسعه برنامه‌های راهبردی اقتصادی در سازمان همکاری شانگهای (به رغم عدم تمایل روسیه در پیش‌برد این برنامه‌ها) ذیل ابتکار کمربند و راه، روابط اقتصادی راهبردی خود را با روسیه نیز در قالب اتحادیه اقتصادی اوراسیا پیگیری نماید و از ظرفیت سازمان همکاری شانگهای در تحقق این برنامه‌ها نهایت بهره را ببرد.

۱- مقدمه

سازمان همکاری شانگهای در سال ۱۹۹۶ از سوی پنج کشور هم‌مرز چین، روسیه، قزاقستان، قرقیزستان و تاجیکستان با یک‌گردهمایی در شهر شانگهای ذیل عنوان اولیه «شانگهای ۵» تشکیل شد؛ هدف اولیه این سازمان را می‌توان در قالب حل اختلاف‌های مرزی و منطقه‌ای، تقویت اعتماد متقابل و خلع سلاح در مرزهای خود و ایجاد کمربند حسن همجواری مرزی ارزیابی نمود (بزرگی و حسینی ۱۳۸۹)؛ هر چند که می‌توان در چشم‌اندازی وسیع‌تر ایجاد موازنه در برابر نفوذ آمریکا و ناتو در منطقه را یکی از اهداف اساسی این سازمان در نظر گرفت. در پنجمین اجلاس سران «شانگهای ۵» در تاریخ ۱۵ ژوئن ۲۰۰۱ در شانگهای چین، اعضا درخواست کشور غیرهم‌مرز با خود یعنی ازبکستان برای عضویت دائم در سازمان را پذیرفتند و به دنبال آن با صدور بیانیه‌ای تشکیل «سازمان همکاری شانگهای» را اعلام کردند. این سازمان در سال ۲۰۰۴ مغولستان و یک سال بعد ایران، هند و پاکستان و سپس افغانستان و بلاروس را به عنوان عضو ناظر پذیرفت. در سال ۲۰۱۵ با عضویت هندوستان و پاکستان موافقت نمود و این دو کشور در کوتاه‌تر از دو سال همه شرایط برای عضویت کامل این سازمان را اجرا کردند و عضویتشان در ژوئیه ۲۰۱۷ طی اجلاس رهبران کشورهای عضو این سازمان در آستانه، پایتخت قزاقستان، به تصویب رسید. در تاریخ ۱۷ سپتامبر ۲۰۲۱ و در پایان اجلاس بیست‌ویکم که در دوشنبه، پایتخت تاجیکستان برگزار شد نیز ایران با رای تمام اعضا به عضویت اصلی این سازمان درآمد. بر اساس اعلام گمرک کشور، میزان تجارت ایران با مجموعه کشورهای عضو پیمان شانگهای در سال ۹۹ به ۵۵ میلیون تن کالا به ارزش ۲۸ میلیارد دلار بوده است که سهم صادرات ۴۶ میلیون تن به ارزش ۱۴ میلیارد و ۶۰۰ میلیون دلار و سهم واردات ۹ میلیون تن به ارزش ۱۳ میلیارد و ۴۰۰ میلیون دلار بوده است. بیشترین حجم تجارت ایران در این سال با چین به ارزش ۱۸ میلیارد و ۹۰۰ میلیون دلار است و هند با سه میلیارد و ۴۰۰ میلیون دلار، افغانستان با ۲ میلیارد و ۳۰۰ میلیون دلار، روسیه با یک میلیارد و ۶۰۰ میلیون دلار و پاکستان با یک میلیارد و ۲۰۰ میلیون دلار در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

عضویت فعلی ایران در سازمان همکاری شانگهای هنوز کامل نیست و دریافت حق رای برای ایران و کسب عضویت کامل منوط به انجام شروطی از سوی ایران خواهد بود در واقع ایران از سال ۲۰۰۵ عضو ناظر در این سازمان بوده است و با وجود تمایل به عضویت کامل، با این خواسته‌ی ایران به دلیل برخی موانع حقوقی و سیاسی، موافقت نمی‌شد. از یک سو به واسطه بندی در اساسنامه این سازمان، کشوری که عضو دائم سازمان همکاری شانگهای می‌شود، نباید تحت هیچ تحریمی از سوی شورای امنیت قرار داشته باشد؛ این مانع حقوقی با تصویب قطعنامه ۲۲۳۱ در سال ۱۳۹۴ و تعلیق قطعنامه‌های تحریمی قبلی در شورای امنیت سازمان ملل علیه ایران، بی‌اثر شد. از سوی دیگر نیز برخی موانع سیاسی، محدودیت‌هایی را برای

عضویت ایران در این سازمان مهیا می‌نمود. در واقع همکاری‌های فزاینده چین با آمریکا در ابعاد اقتصادی و تجاری، امکان ایجاد روابط ساختاری با ایران تحت تحریم از چین می‌گرفت. هر چند که جنگ تجاری بین چین و آمریکا، تنش‌های نظامی میان روسیه و آمریکا و تحمیل برخی تحریم‌ها بر این کشور و همچنین تشدید تنش‌های چین و آمریکا در حوزه‌هایی نظیر دریای چین جنوبی، تایوان، هنگ کنگ و جدایی طلبان ایغور، بخشی از این موانع را از پیش پای ایران برداشت، اما همچنان عضویت دائم ایران محقق نشده است و تحقق آن منوط به تصویب تفاهم‌نامه و راستی‌آزمایی تعهدات ایران می‌باشد. بنابراین با در نظر گرفتن این پیش‌فرض که موانع حقوقی و سیاسی قبل، مجدداً ایجاد نشود و عضویت ایران به شکل کامل محقق گردد، می‌توان ابعاد اقتصادی و تجاری این عضویت را مورد توجه قرار داد. البته می‌بایست این نکته را مستمراً مورد توجه قرار داد که سازمان همکاری شانگهای در اصل یک سازمان ژئوپلیتیکی و امنیتی با زیرساخت‌های محدود برای پیگیری یکپارچگی اقتصادی است؛ بر این مبنا منافع اقتصادی مستقیم از سازمان همکاری شانگهای حاشیه‌ای خواهد بود.

هدف این گزارش در حوزه ارزیابی ساختار و فرایندهای اقتصادی و تجاری سازمان همکاری شانگهای و روند عضویت ایران و فرصت‌های تجاری پیش‌روی کشور در صورت تحقق عضویت کامل قابل تعریف می‌باشد. در بخش اول تلاش شده است تا ساختار اقتصادی حاکم بر سازمان همکاری شانگهای در قالب نهادهای اقتصادی فعال در این مجموعه مورد بررسی قرار گیرد. این نهادها شامل شورای بازرگانی، کنسرسیوم بین بانکی، و باشگاه انرژی سازمان همکاری شانگهای می‌شود. علاوه بر این نهادها، در بخش دیگری جایگاه تجاری اعضای سازمان همکاری شانگهای در قالب صادرات و واردات جهانی و درون‌گروهی این کشورها مورد توجه قرار گرفته است. در ادامه نیز وضعیت تجارت ایران با کشورهای این سازمان بررسی شده است. در بخش بعدی نیز اثرات عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای بر رفاه، حجم تجارت ایران و تجارت انرژی کشور مورد توجه قرار گرفته است. در نهایت نیز موانع موجود در مسیر همگرایی اقتصادی و تجاری در سازمان همکاری شانگهای مورد توجه قرار گرفته است.

۲- نهادهای اقتصادی در سازمان همکاری شانگهای

سازمان همکاری شانگهای علاوه بر همکاری برای مبارزه با تروریسم، افراط‌گرایی و جدایی طلبی در منطقه، تلاش بلندمدتی را برای ایجاد یکپارچگی اقتصادی در کل قاره آسیا آغاز کرده است. چشم‌انداز ژئواکونومیک این سازمان، ایجاد شبکه گسترده جدیدی از جاده‌ها، راه آهن و بنادر است که ساحل شرقی چین را به بازارهای آسیای مرکزی، روسیه و اروپا متصل می‌کند و در عین حال آسیای جنوبی و غرب آسیا (خاور میانه)

را نیز در بر می‌گیرد. بخش وسیعی از این چشم‌انداز به کمک ابتکار بلندپروازانه کمربند و راه چین، با سرمایه‌گذاری حدود ۱ تریلیون دلار در پروژه‌های متعدد برای ساخت زیرساخت‌ها، جاده‌ها، راه آهن و بنادر در سراسر آسیا، پیگیری می‌شود (Rowden ۲۰۱۸). هدف اقتصادی سازمان همکاری شانگهای تشکیل یک بازار مشترک و یک منطقه آزاد تجاری به منظور افزایش فرصت‌های تجاری و بازرگانی برای کشورهای منطقه است. چارچوب قانونی سازمان همکاری شانگهای شامل بیش از ۱۰۰ سند در زمینه همکاری‌های اقتصادی است که تمام زمینه‌های تجارت، فعالیت‌های بانکی، تولید، پروژه‌های مالی و سرمایه‌گذاری، کشاورزی، حمل‌ونقل و زیرساخت‌ها، مخابرات و گردشگری را در بر می‌گیرد. پتانسیل اقتصادی سازمان همکاری شانگهای با گنجاندن پاکستان و هند که دو کشور بزرگ با حجم عظیمی از منابع معدنی و بازارهای بزرگ هستند، بیشتر افزایش یافته است. بر اساس گزارش صندوق بین‌المللی پول، تا سال ۲۰۲۳، پتانسیل اقتصادی منطقه سازمان همکاری شانگهای از اقتصادهای گروه هفت پیشی خواهد گرفت. از سال ۲۰۰۳، شورای سران سازمان همکاری شانگهای در چین، برنامه همکاری تجاری و اقتصادی چندجانبه را مورد توجه قرار دادند و در پی آن، کمیته‌های کاری مشترکی برای رسیدگی به موضوعاتی نظیر تجارت الکترونیک، گمرک، رویه‌های ارزیابی انطباق فنی، ترویج سرمایه‌گذاری، گسترش پتانسیل ترانزیت، توسعه فناوری‌های مخابراتی و همکاری در حوزه انرژی ایجاد شد. سازمان در سال ۲۰۰۴ یک برنامه اقدامی برای اجرای اهداف در ده زمینه همکاری شامل تجارت و سرمایه‌گذاری، گمرک، اعمال مقررات، استانداردها و رویه‌های ارزیابی انطباق، حوزه‌های مالی و مالیاتی، حمل و نقل، بخش انرژی، کشاورزی، علم و فناوری‌های پیشرفته، فناوری اطلاعات و مخابرات و در زمینه حفاظت از محیط زیست راه‌اندازی نمود و سپس در سال ۲۰۰۵ نقطه عطف دیگری در چارچوب سازمان همکاری شانگهای به دست آمد که عبارت بود از توافق در زمینه آماده‌سازی پروژه‌های آزمایشی در زمینه برق آبی، توسعه مسیرهای حمل و نقل، ایجاد ارتباطات فیبر نوری و همکاری در زمینه‌های علمی و علمی. باشگاه انرژی سازمان همکاری شانگهای در سال ۲۰۱۰ ایجاد شد که از کشورهای عضو و ناظر تشکیل شده است. توافقنامه تسهیل حمل و نقل جاده‌ای بین‌المللی نیز در سال ۲۰۱۴ یک دستاورد بزرگ بود که رویه‌های عملی برای حمل و نقل کالا از طریق پنج کریدور سبز فراقاره‌ای را ایجاد می‌کرد. این سازمان همچنین به طور فعال در حال توسعه صنعت گردشگری است و برنامه توسعه همکاری گردشگری سازمان همکاری شانگهای در ژوئن ۲۰۱۶ در اجلاس سران سازمان در تاشکند به تصویب رسید (Akram 2020).

در راستای تحقق اهداف اقتصادی این سازمان، پیگیری نوعی یکپارچگی تجاری و مالی در قالب نهادهای ذیل مورد توجه قرار دارد:

۱-۲- شورای بازرگانی سازمان همکاری شانگهای

شورای بازرگانی سازمان همکاری شانگهای^۱ در سال ۲۰۰۶ به منظور ارتقای همکاری اقتصادی بین کشورهای عضو و همچنین ایجاد گفتگوی جامع بین محافل تجاری سازمان در مورد مسائل تجاری و سرمایه‌گذاری، بر اساس تصمیم شورای سران کشورهای سازمان همکاری شانگهای تأسیس شد. شورای بازرگانی سازمان همکاری شانگهای یک نهاد غیردولتی است که وظایف مشاوره‌ای را ارائه می‌دهد و بررسی‌های کارشناسی همکاری‌های تجاری و سرمایه‌گذاری و تعامل تجاری بالقوه در سازمان همکاری شانگهای را به انجام می‌رساند.

- ماموریت اصلی شورای بازرگانی سازمان همکاری شانگهای سازماندهی مشاوره‌های گسترده و ارائه توصیه‌ها و پیشنهادات مفصل به رهبران سازمان در مورد بهبود شرایط همکاری اقتصادی است. مطابق با اساسنامه شورای تجاری سازمان همکاری شانگهای اهداف کلیدی آن عبارتند از:
- تسهیل همکاری موثر منطقه‌ای بین کشورهای عضو در زمینه‌های مورد علاقه محافل تجاری سازمان همکاری شانگهای؛
- ایجاد همکاری مستقیم بین جوامع تجاری سازمان همکاری شانگهای؛
- سازماندهی و برگزاری نمایشگاه‌ها، کنفرانس‌ها، سمینارها و سایر رویدادها؛ و
- همکاری و تقویت روابط با مقامات و انجمن‌های تجاری از سازمان همکاری شانگهای و همچنین سایر کشورها (Russian Union of Industrialists and Entrepreneurs 2021).

۲-۲- کنسرسیوم بین بانکی سازمان همکاری شانگهای

کنسرسیوم بین بانکی سازمان همکاری شانگهای^۲ توسط شورای سران سازمان در ۲۶ اکتبر ۲۰۰۵ به منظور تأمین مالی و خدمات بانکی برای پروژه‌های سرمایه‌گذاری تحت حمایت دولت‌های کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای تأسیس شد. حوزه‌های اولویت‌دار همکاری در کنسرسیوم بین بانکی سازمان همکاری شانگهای عبارتند از: تأمین بودجه برای پروژه‌هایی که بر زیرساخت‌ها، صنایع پایه، صنایع با فناوری پیشرفته، بخش‌های صادرات محور و پروژه‌های اجتماعی تمرکز دارند، صدور و اعطای وام بر اساس رویه‌های عمومی پذیرفته شده بانکی بین‌المللی، سازماندهی تأمین مالی پیش از صادرات برای تحریک همکاری‌های تجاری

1. The Business Council of the Shanghai Cooperation Organization (SCO)

2. SCO Interbank Consortium (SCO IBC)

و اقتصادی بین کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای و سایر حوزه‌های مورد علاقه مشترک (Shanghai Cooperation Organization Secretariat 2021).

هفدهمین نشست شورای کنسرسیوم بین بانکی سازمان همکاری شانگهای در سپتامبر ۲۰۲۱، وظایف کلیدی در زمینه‌های همکاری مالی، ارتباطات، هماهنگی و شفاف سازی را طی پنج سال آینده مشخص نمود. در این میان حمایت از پروژه‌های توسعه سبز و پایدار، محرک‌های رشد برای ارتقای ساختارهای انرژی و صنعتی منطقه‌ای، توانمندسازی کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای، گذار به سمت انرژی سازگار با محیط زیست، و کم کربن، کاربرد نسل جدیدی از فناوری اطلاعات، از جمله داده‌های بزرگ و هوش مصنوعی، تحول و ارتقای صنایع تولید سنتی از طریق نوآوری‌های تکنولوژیکی و ادغام اقتصاد و مالی منطقه مورد توجه قرار دارند. این کنسرسیوم در حال حاضر از هشت عضو از جمله بانک توسعه چین تشکیل شده است. تا پایان ژوئن ۲۰۲۱، بانک توسعه چین و بانک‌های شریک روی ۵۹ پروژه همکاری، در قالب وام‌هایی به ارزش ۱۰٫۷ میلیارد دلار و ۱۸٫۱ میلیارد یوان کار کرده است (Xueqing 2021).

۲-۳- باشگاه انرژی

سازمان همکاری شانگهای در سال ۲۰۰۷، متشکل از سه کشور بزرگ تولیدکننده و صادرکننده انرژی (روسیه، قزاقستان و ازبکستان) و سه کشور مصرف کننده و واردکننده انرژی (چین، قرقیزستان و تاجیکستان)، باشگاه انرژی خود را راه اندازی کرد (Raith and Weldon 2008). انگیزه رشد همکاری در حوزه امنیت انرژی در سازمان همکاری شانگهای، اول از همه علاقه کشورهای تولیدکننده به تامین امنیت مسیرهای عرضه و بازارهای صادراتی و علاقه مصرف کنندگان به حفاظت از دسترسی به منابع انرژی است. هدف رسمی باشگاه انرژی ایجاد یک انجمن برای بحث در مورد همکاری‌ها بین دولت‌ها در حوزه انرژی، پیشنهاد پروژه‌های جدید و حل مشکلات در حمل و نقل، تولید و مصرف انرژی است. علیرغم اینکه باشگاه انرژی در حال حاضر الزام آور نیست و هنوز نوپا محسوب می‌شود، اما چارچوب ارزشمندی برای همکاری در حوزه انرژی بین دولت‌ها فراهم می‌کند (Lengacher 2018).

۳- جایگاه تجاری اعضای سازمان همکاری شانگهای

بر اساس آمار مرکز تجارت بین‌الملل (ITC)^۱، کل حجم تجارت کالایی کشورهای سازمان همکاری شانگهای در سال ۲۰۲۰، حدود ۶ هزار میلیارد دلار بوده است (۱۷٫۳ درصد تجارت کالایی جهان). از این حجم تجارت، میزان ۳٫۲ هزار میلیارد دلار (۵۴ درصد) مربوط به صادرات و ۲٫۷ هزار میلیارد دلار (۴۶ درصد) مربوط به واردات بوده است.

۳-۱- واردات جهانی

بر اساس داده‌های مرکز تجارت بین‌الملل از اطلاعات تجاری کشورهای سازمان همکاری شانگهای در سال ۲۰۲۰، حجم کل واردات کشورهای این گروه حدود ۲٫۷ هزار میلیارد دلار بوده است که نزدیک به ۱۶ درصد از کل واردات جهانی می‌باشد؛ در این میان چین با ۲ هزار میلیارد دلار در مقام اول وارد کنندگان این بلوک قرار دارد و پس از این کشور، هند با ۳۶۸ میلیارد دلار و روسیه با ۲۳۲ میلیارد دلار واردات در رتبه‌های بعدی قرار دارند. مهم‌ترین گروه‌های کالایی وارداتی در این گروه از کشورها شامل ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی و اجزاء و قطعات آن‌ها (کد ۸۵) با سهم ۲۲٫۸ درصد، سوخت‌ها و روغن‌های معدنی و محصولات حاصل از آن‌ها (کد ۲۷) با سهم ۱۴ درصد و ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی؛ اجزاء و قطعات آن‌ها (کد ۸۴) با سهم ۱۰٫۴ درصد در کل واردات می‌باشد.

جدول ۱: بزرگ‌ترین واردکنندگان اعضای سازمان همکاری شانگهای در سه گروه کالایی عمده (میلیارد دلار)

ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی و اجزاء و قطعات آن‌ها (کد ۸۵)		سوخت‌ها و روغن‌های معدنی و محصولات حاصل از آن‌ها (کد ۲۷)		ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی؛ اجزاء و قطعات آن‌ها (کد ۸۴)	
چین	۵۴۹	چین	۲۶۷	چین	۱۹۲
هند	۴۳	هند	۱۰۴	روسیه	۴۳
روسیه	۳۰	پاکستان	۱۰	هند	۳۵
کل واردات sco	۶۳۱	کل واردات sco	۳۸۷	کل واردات sco	۲۸۹

ماخذ: محاسبات محقق بر اساس بانک اطلاعاتی مرکز تجارت بین‌الملل (ITC 2021)

1. International Trade Centre (ITC)

۳-۲- صادرات جهانی

بر اساس داده‌های مرکز تجارت بین‌الملل از اطلاعات تجاری کشورهای سازمان همکاری شانگهای در سال ۲۰۲۰، حجم کل صادرات کشورهای این بلوک تجاری حدود ۳٫۲ هزار میلیارد دلار بوده است که نزدیک به ۱۹ درصد از صادرات جهانی می‌باشد؛ در این میان چین با ۲٫۶ هزار میلیارد دلار در مقام اول صادرکنندگان این بلوک قرار دارد و پس از این کشور، روسیه با ۳۳۷ میلیارد دلار و هند با ۲۷۵ میلیارد دلار صادرات در رتبه‌های بعدی قرار دارند. مهم‌ترین گروه‌های کالایی صادراتی در این بلوک تجاری شامل ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی و اجزاء و قطعات آن‌ها (کد ۸۵) با سهم ۲۲٫۱۴ درصد، ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی؛ اجزاء و قطعات آن‌ها (کد ۸۴) با سهم ۱۴٫۲ درصد و سوخت‌ها و روغن‌های معدنی و محصولات حاصل از آن‌ها (کد ۲۷) با سهم ۶٫۹۹ درصد در کل صادرات می‌باشد.

جدول ۲: بزرگ‌ترین صادرکنندگان سازمان همکاری شانگهای در سه گروه کالایی عمده (میلیارد دلار)

ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی و اجزاء و قطعات آن‌ها (کد ۸۵)		ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی؛ اجزاء و قطعات آنها (کد ۸۴)		سوخت‌ها و روغن‌های معدنی و محصولات حاصل از آن‌ها (کد ۲۷)	
چین	۷۱۰	چین	۴۴۰	روسیه	۱۴۲
هند	۱۳	هند	۱۸	چین	۳۲
روسیه	۴	روسیه	۸	هند	۲۸
کل صادرات sco	۷۲۸	کل صادرات sco	۴۶۷	کل صادرات sco	۲۳۰

ماخذ: محاسبات محقق بر اساس بانک اطلاعاتی مرکز تجارت بین‌الملل (ITC 2021)

۳-۳- تجارت درون گروهی اعضای سازمان همکاری شانگهای

بر اساس آمار مرکز تجارت بین‌الملل (ITC)، کل حجم تجارت درون گروهی کشورهای سازمان همکاری شانگهای در سال ۲۰۲۰، ۶۷۸ میلیارد دلار بوده است. از این حجم تجارت، میزان ۳۹۹ میلیارد دلار مربوط به واردات و ۲۷۹ میلیارد دلار مربوط به صادرات بوده است. بر اساس این داده‌ها حدود ۱۴٫۴ درصد از کل واردات و ۸٫۴ درصد از کل صادرات کشورهای سازمان همکاری شانگهای از طریق تجارت درون گروهی تامین می‌شود.

بزرگ‌ترین واردکننده‌ها در تجارت درون گروهی سازمان همکاری شانگهای عبارتند از:

- ۱- چین با ۲۱۷ میلیارد دلار (۳۱٫۵۴ درصد واردات درون گروهی)؛
- ۲- هند با ۶۶ میلیارد دلار (۵٫۱۶ درصد واردات درون گروهی)؛ و
- ۳- روسیه با ۶۵ میلیارد دلار (۳٫۱۶ درصد واردات درون گروهی).

- در مجموع سه کشور فوق حدود ۸۷ درصد از واردات درون‌گروهی را به خود اختصاص داده‌اند. بزرگ‌ترین صادرکننده‌ها در تجارت درون‌گروهی سازمان همکاری شانگهای نیز عبارتند از:
- ۱- چین با ۱۵۳ میلیارد دلار (۵۴٫۹ درصد صادرات درون‌گروهی)؛
 - ۲- روسیه با ۷۶ میلیارد دلار (۲۷٫۳ درصد صادرات درون‌گروهی)؛ و
 - ۳- هند با ۲۲ میلیارد دلار (۸ درصد صادرات درون‌گروهی).
- در مجموع سه کشور فوق حدود ۹۰ درصد از صادرات درون‌گروهی را به خود اختصاص داده‌اند.

۳-۴- وضعیت تجارت ایران با کشورهای سازمان همکاری شانگهای

طبق داده‌های مرکز تجارت بین‌الملل، ارزش کل تجارت ایران با کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای تجارت (در سال ۲۰۱۸)، حدود ۲۸ میلیارد دلار بوده و ۲۰ درصد از کل تجارت ایران را شامل می‌شود. جایگاه کشورهای SCO در صادرات ایران ۱۳٫۶ درصد و در واردات ایران ۳۵٫۷ درصد می‌باشد.

جدول ۳: سهم کشورهای سازمان همکاری شانگهای در کل تجارت ایران (۲۰۱۸)

سهم در کل واردات ایران		سهم در کل صادرات ایران		کشورهای عضو سازمان همکاری‌های شانگهای
درصد	میلیارد دلار	درصد	میلیارد دلار	
۳۵٫۷	۱۴٫۷	۱۳٫۶	۱۳٫۱۷	مجموع اعضای سازمان همکاری‌های شانگهای
۲۴٫۸	۱۰٫۲	۹٫۵	۹٫۲	چین
۶٫۴	۲٫۶	۲٫۱	۲	هند
۰٫۸	۰٫۰۰۰۳	۱٫۲	۱٫۲	پاکستان
۳٫۲	۱٫۳	۰٫۲	۰٫۰۰۰۳	روسیه
۰٫۱	۰٫۰۰۰۰۵	۰٫۱	۰٫۰۰۰۱	ازبکستان
۰٫۲	۰٫۰۰۰۰۹	۰٫۱	۰٫۰۰۰۱	قزاقستان
۰	۰٫۰۰۰۰۳	۰	۰٫۰۰۰۰۸	تاجیکستان
۰	۰٫۰۰۰۰۱	۰	۰٫۰۰۰۰۳	قرقیزستان

ماخذ: محاسبات محقق بر اساس بانک اطلاعاتی مرکز تجارت بین‌الملل (ITC 2021)

۳-۴-۱- جایگاه کشورهای سازمان همکاری شانگهای در صادرات ایران

بر اساس آمار مرکز تجارت بین‌الملل در سال ۲۰۱۸، حدود ۱۴ درصد از کالاهای صادراتی ایران (به ارزش ۱۳٫۱ میلیارد دلار) اعم از نفتی و غیرنفتی به کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای صادر شده است. مهمترین شرکای صادراتی ایران در میان این کشورها عبارتند از کشور چین با سهم ۶۹ درصدی در کنار هند (۱۵٫۵ درصد)، پاکستان (۹٫۴ درصد)، روسیه (۲٫۱) و ازبکستان (۱ درصد). ملاحظه می‌شود که تمرکز صادرات ایران در بین کشورهای مذکور بر چین بوده و نفوذ کمتری در دیگر بازارها وجود دارد. مطابق جدول ذیل ده گروه کالایی عمده صادراتی، حدود ۸۹ درصد از صادرات ایران به جهان را تشکیل می‌دهد که ارزش آن بالغ بر ۸۶٫۲ میلیارد دلار است. کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای حدود ۱۳٫۹ درصد از این صادرات کالایی را به خود اختصاص می‌دهند.

جدول ۴: نقش و جایگاه کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای در صادرات ایران به تفکیک گروه‌های کالایی عمده

(سال ۲۰۱۸)

سهم SCO در جذب صادرات ایران (درصد)	سهم ایران در تامین نیازهای SCO	واردات SCO از جهان		صادرات ایران به SCO		کل صادرات ایران		گروه کالایی
		سهم (درصد)	(میلیارد دلار)	سهم (درصد)	(میلیارد دلار)	سهم (درصد)	(میلیارد دلار)	
۵	۰٫۵۷	۱۸	۵۴۰٫۲	۲۴	۳٫۱	۶۹	۶۶٫۴	سوخت‌ها و روغن‌های معدنی و محصولات حاصل از آنها (کد ۲۷)*
۵۷	۳	۳	۱۰۴٫۴	۲۴	۳٫۲	۶	۵٫۵	مواد پلاستیکی و اشیاء ساخته شده از آنها (کد ۳۹)
۶۹	۳	۳	۹۷٫۳	۲۲	۲٫۸	۴	۴٫۱	محصولات شیمیایی آلی (کد ۲۹)
۴	۰	۲	۴۶٫۲	۱	۰٫۰۰۰۲	۴	۳٫۹	چدن، آهن و فولاد (کد ۷۲)
۳۰	۳	۱	۱۸٫۴	۴	۰٫۰۰۰۵	۲	۱٫۷	میوه‌های خوراکی (کد ۰۸)
۹۴	۱	۵	۱۴۴٫۲	۸	۱٫۱	۱	۱٫۱	سنگ فلز، جوش و خاکستر (کد ۲۶)
۱۱	۲	۰	۵٫۸	۱	۰٫۰۰۰۱	۱	۱٫۱	سبزیجات و نباتات ریشه‌ای (کد ۰۷)

سهم جذب صادرات ایران (درصد)	سهم ایران در تامین نیازهای SCO	واردات SCO از جهان		صادرات ایران به SCO		کل صادرات ایران		گروه کالایی
		سهم (درصد)	(میلیارد دلار)	سهم (درصد)	(میلیارد دلار)	سهم (درصد)	(میلیارد دلار)	
۶۲	۵	۰	۱۰	۴	۰,۰۰۰۵	۱	۰,۰۰۰۸	کودها (کد ۳۱)
۴۳	۳	۰	۱۲,۱	۳	۰,۰۰۰۳	۱	۰,۰۰۰۸	نمک، گوگرد، خاک و سنگ و گچ، آهک و سیمان (کد ۲۵)
۲۷	۰	۲	۵۳,۹	۱	۰,۰۰۰۲	۱	۰,۰۰۰۷	مس و مصنوعات از مس (کد ۷۴)
۱۴	۱	۳۲	۱۰۳۲,۷	۹۱	۱۲	۸۹	۸۶,۲	مجموع ۱۰ گروه کالایی فوق
۱۱	۰	۶۶	۱۹۶۸	۹	۱,۱	۱۱	۱۰,۴	سایر گروه‌های کالایی
۱۴	۰	۱۰۰	۳۰۰۰,۷	۱۰۰	۱۳,۲	۱۰۰	۹۶,۶	کل کالاها

* ۵۰,۸ میلیارد دلار از این گروه کالایی مربوط به نفت خام و مابقی معادل ۱۵,۶ میلیارد دلار مربوط به فرآورده‌های نفتی است.
 ماخذ: محاسبات محقق بر اساس بانک اطلاعاتی مرکز تجارت بین‌الملل (ITC ۲۰۲۱)

بررسی ترکیب گروه‌های کالایی صادراتی ایران نشان می‌دهد که حدود ۸۹ درصد از کل صادرات ایران به جهان در ۱۰ گروه کالایی عمده انجام می‌شود که بخش عمده صادرات ایران به کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای (حدود ۹۱ درصد) نیز در همین گروه‌های کالایی صورت می‌پذیرد. هرچند میزان واردات منطقه در این ده گروه کالایی عمده حدود یک سوم از کل نیازهای وارداتی آنها را شامل می‌شود، اما بازار بزرگ و حدود ۱۰۳۲ میلیارد دلاری این منطقه، فرصت مناسبی برای توسعه صادرات ایران به کشورهای مختلف منطقه و همچنین گروه‌های مختلف کالایی محسوب می‌شود. بررسی میزان نقش و جایگاه ایران در تامین نیازهای منطقه مذکور در این گروه‌های کالایی حاکی از سهم پایین ایران است.

بر اساس داده‌های فوق، به نظر می‌رسد که ایران با توجه به توان صادراتی خود امکان بهره‌مندی بیشتر از بازار کشورهای مذکور را در گروه کالایی‌های عمده صادراتی داشته باشد. اگرچه بیش از ۹۱ درصد از کل صادرات ایران به منطقه مذکور در ۱۰ گروه کالایی عمده صادراتی فوق است اما از یک طرف حدود ۸۰ درصد آن متمرکز بر چهار گروه کالایی سوخت‌ها و روغن‌های معدنی (کد ۲۷)، مواد پلاستیکی (کد ۳۹)، محصولات شیمیایی (کد ۲۹)، محصولات آهنی و فولادی (کد ۷۲) و سنگ فلز، جوش و خاکستر (کد ۲۶) بوده و از طرف دیگر عمدتاً متمرکز بر صادرات کشور چین است. حضور پررنگ در سایر بازارهای اعضای شانگهای و صادرات در همه گروه‌های کالایی دارای پتانسیل صادراتی ایران به متنوع‌سازی کالایی و تنوع بازارهای صادراتی ایران کمک خواهد کرد.

۳-۴-۲- جایگاه کشورهای سازمان همکاری شانگهای در واردات ایران

بر اساس آمار مرکز تجارت بین‌الملل در سال ۲۰۱۸، حدود ۳۶ درصد کالاهای وارداتی ایران (به ارزش ۱۴,۷ میلیارد دلار) از کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای تامین شده است. مهمترین شرکای وارداتی ایران در میان این کشورها عبارتند از کشور چین با سهم ۲۵ درصدی، در کنار هند (۶ درصد)، روسیه (۳,۲ درصد) و پاکستان (۰,۸ درصد). مطابق جدول ذیل حدود ۶۲ درصد از واردات ایران مربوط به ۱۰ گروه کالایی عمده وارداتی مورد اشاره است که ارزش آن بالغ بر ۲۵,۶ میلیارد دلار است. حدود ۷۰ درصد از واردات ایران از کشورهای منطقه نیز اختصاص به این ۱۰ گروه عمده وارداتی ایران دارد.

جدول ۵: نقش و جایگاه کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای در واردات ایران به تفکیک گروه‌های کالایی عمده

(سال ۲۰۱۸)

گروه کالایی	کل واردات ایران		واردات ایران از SCO		صادرات SCO به جهان		سهم ایران در جذب صادرات SCO	سهم تامین نیازهای وارداتی ایران (درصد)
	میلیارد (دلار)	سهم (درصد)	میلیارد (دلار)	سهم (درصد)	میلیارد (دلار)	سهم (درصد)		
ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی؛ اجزاء و قطعات آنها (کد ۸۴)	۷,۷	۱۹	۲,۹	۲۰	۴۶۰,۲	۱۴	۰,۶۳	۳۸
غلات (کد ۱۰)	۴,۳	۱۱	۱,۹	۱۳	۲۲,۸	۱	۸,۵	۴۵
ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی و اجزاء و قطعات آنها (کد ۸۵)	۳,۶	۹	۱,۸	۱۲	۶۸۱,۶	۲۰	۰	۵۰
محصولات دارویی (کد ۳۰)	۱,۶	۴	۰,۰۰۰۰۷	۰	۲۴,۲	۱	۰	۵
وسائط نقلیه زمینی غیر از نواقل روی خط (کد ۸۷)	۱,۵	۴	۰,۰۰۰۰۷	۵	۹۶,۷	۳	۱	۴۵
دانه‌ها و میوه‌های روغنی با مصارف صنعتی و دارویی (کد ۱۲)	۱,۵	۴	۰,۰۰۰۰۲	۱	۵,۶	۰	۳	۱۲
ماشین‌آلات و دستگاه‌های اپتیک و عکاسی (کد ۹۰)	۱,۴	۳	۰,۰۰۰۰۲	۱	۷۶,۸	۲	۰	۱۴

گروه کالایی	کل واردات ایران		واردات ایران از SCO		صادرات SCO به جهان		سهم ایران در جذب صادرات SCO	سهم SCO در تامین نیازهای وارداتی ایران (درصد)
	(میلیارد دلار)	(درصد)	(میلیارد دلار)	(درصد)	(میلیارد دلار)	(درصد)		
مواد شیمیایی آلی (کد ۲۹)	۱,۴	۳	۰,۰۰۰۶	۴	۸۱,۸	۲	۱	۴۱
مواد پلاستیکی و اشیاء ساخته شده از آنها (کد ۳۹)	۱,۳	۳	۰,۰۰۰۳	۲	۹۲,۱	۳	۰	۲۷
چدن، آهن و فولاد (کد ۷۲)	۱,۲	۳	۰,۰۰۰۴	۳	۸۴,۸	۳	۱	۳۸
مجموع ۱۰ گروه کالایی فوق	۲۵,۶	۶۲	۹,۲	۶۲	۱۶۲۶,۷	۴۸	۱	۳۶
سایر گروه‌های کالایی	۱۵,۶	۳۸	۵,۶	۳۸	۱۷۳۹,۴	۵۲	۰	۳۶
کل کالاها	۴۱,۲	۱۰۰	۱۴,۷	۱۰۰	۳۳۶۶,۱	۱۰۰	۰	۳۶

ماخذ: محاسبات محقق بر اساس بانک اطلاعاتی مرکز تجارت بین‌الملل (ITC 2021)

مطابق جدول فوق، با توجه به سهم هر یک از گروه‌های کالایی در کل واردات ایران از جهان و سهم آن‌ها در واردات ایران از منطقه موردنظر، نقش کشورهای عضو منطقه در تامین نیازهای وارداتی ایران در گروه‌های کالایی مانند ماشین‌آلات و وسایل مکانیکی؛ اجزاء و قطعات آن‌ها (کد ۸۴)، غلات (کد ۱۰)، ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی و اجزاء و قطعات آن‌ها (کد ۸۵)، وسائط نقلیه زمینی غیر از نواقل روی خط (کد ۸۷) و مواد پلاستیکی و اشیاء ساخته شده از آن‌ها (کد ۳۹) بیشتر از سایر مناطق جهان است. البته بار اصلی این نقش بر عهده کشور چین است و سایر کشورهای عضو منطقه موردنظر نقش کمتری دارند.

همچنین جدول فوق نشان می‌دهد که بین ۴۰ تا ۵۰ درصد نیازهای ایران در ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی و اجزاء و قطعات آن‌ها (کد ۸۵)، غلات (کد ۱۰)، وسائط نقلیه زمینی غیر از نواقل روی خط (کد ۸۷) و مواد شیمیایی آلی (کد ۲۹) از طریق کشورها منطقه موردنظر تامین می‌شود.

۴- ارزیابی همگرایی منطقه‌ای ایران با سازمان همکاری شانگهای

با پذیرش عضویت دائم ایران در سازمان همکاری شانگهای در سپتامبر ۲۰۲۱، تحلیل‌ها و مطالعات پدیده عموماً با محوریت سیاسی و غیراقتصادی ارایه شده است و کمتر از جنبه آثار اقتصادی بین‌المللی منطقه‌ای و

به طور خاص ایران پرداخته است. در این بخش تلاش شده است تا از جنبه اقتصادی بین‌المللی به ارزیابی همگرایی اقتصادی - تجاری ایران با سازمان همکاری شانگهای پرداخته شود.

۴-۱- تجانس و همگونی درآمد سرانه کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای

تولید ناخالص داخلی سرانه و تجانس و همگونی آن برای ۱۲ کشور عضو دایم و ناظر سازمان همکاری شانگهای طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۹ در جدول ذیل ارائه شده است. مطابق اطلاعات آماری این جدول، در مقاطع سال‌های مختلف در بازه ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۹، بیشترین و کمترین تولید سرانه به ترتیب مربوط به روسیه و تاجیکستان، بوده است، این شکاف و فاصله تا انتهای دوره همچنان تداوم داشته است. در این بین، در انتهای دوره، چین، قزاقستان، ایران و بلاروس در مراتب دوم تا پنجم قرار دارند و تاجیکستان، قرقیزستان و افغانستان درآمد سرانه پایینی دارند. البته طی دو دهه اخیر برخی اعضا با محوریت چین توانسته‌اند تولید سرانه را بطور چشمگیری افزایش دهند، اما طی دوره ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۹، آهنگ رشد تولید سرانه در ایران پایین‌تر از یکایک اعضای سازمان بوده است.

طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۹، افزایش معناداری در همگونی و تجانس تولید سرانه اعضای سازمان همکاری شانگهای مشاهده نمی‌شود، چراکه همگونی و همسان‌شدن درآمد سرانه با محوریت متوسط سرانه تولید جهانی، چین، روسیه، قزاقستان، هند و مغولستان به طور چشمگیری بهترین عملکرد را شاهد بوده است و لیکن تولید سرانه افغانستان، قرقیزستان، تاجیکستان و ایران چندان بالا نبوده است. در این بین تولید سرانه، علی‌رغم رشد نسبی، فاصله و شکاف نسبتاً بالایی با متوسط تولید سرانه جهانی داشته است. بنابراین امکان تایید همگونی و تجانس درآمد سرانه در بین اعضای سازمان وجود ندارد. البته نسبت تولید سرانه یکایک اعضا به تولید سرانه جهانی طی دوره افزایش یافته است، منتهی شکاف و فاصله تولید سرانه در ابتدا و انتهای دوره همچنان پابرجا است. در دوره بلندمدت ۲۰ ساله از ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۹، بالاترین شاخص عملکرد و رشد درآمد سرانه به ترتیب از آن چین، مغولستان، قزاقستان و روسیه با نرخ رشد ۱۰ و بالای ۱۰ درصد بوده است که توانسته‌اند به سطح متوسط درآمد جهانی ارتقا یابند. در مقابل در بین اعضا، پایین‌ترین رشد توأم با نوسان‌های بالا از آن افغانستان، پاکستان، تاجیکستان، قرقیزستان و ایران بوده است که همچنان بالاترین شکاف و عدم تجانس را نسبت به متوسط درآمد جهانی و کشور شاخص سازمان همکاری شانگهای دارند.

جدول ۶: تجانس و همگونی در درآمد سرانه اعضای سازمان همکاری شانگهای، دوره بلندمدت ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۹

شرح	تجانس درآمد سرانه با جهان					تولید ناخالص داخلی (GDP) سرانه دلار PPP					شاخص عملکرد و نرخ رشد (درصد)
	۲۰۱۹	۲۰۱۵	۲۰۱۰	۲۰۰۵	۲۰۰۰	۲۰۱۹	۲۰۱۵	۲۰۱۰	۲۰۰۵	۲۰۰۰	
۱. چین	۸۷,۳	۷۹,۷	۴۷,۳	۲۴,۲	۱۷,۵	۹۹۲۳	۸۱۰۷	۴۴۷۸	۱۷۵۵	۹۵۲	(۱۲,۴۳) ۱۰۴۲,۳
۲. روسیه	۱۰۲,۶	۸۸,۸	۱۱۲,۴	۷۳,۴	۳۲,۶	۱۱۶۶۲	۹۰۳۶	۱۰۶۵۲	۵۳۲۰	۱۷۷۴	(۹,۸۷) ۶۵۷,۴
۳. قزاقستان	۸۴,۲	۱۰۲,۶	۹۵,۸	۵۱,۰	۲۲,۵	۹۵۷۵	۱۰۴۳۶	۹۰۷۷	۳۶۹۷	۱۲۲۳	(۱۰,۸۴) ۷۸۲,۹
۴. قرقیزستان	۱۱,۵۶	۱۱,۲	۹,۳	۶,۶	۵,۱	۱۳۱۵	۱۱۴۴	۸۷۷	۴۸۱	۲۷۷	(۸,۱۰) ۴۷۴,۷
۵. تاجیکستان	۳,۵	۱۰,۲	۷,۹	۴,۷	۲,۶	۳۹۸	۱۰۳۹	۷۴۴	۳۴۰	۱۳۹	(۵,۴۰) ۲۸۶,۳
۶. ازبکستان	۱۴,۹	۲۱,۷	۱۵,۰	۷,۷	۱۰,۳	۱۶۹۱	۲۲۰۳	۱۴۲۵	۵۵۵	۵۶۱	(۵,۶۷) ۳۰۱,۴
۷. هند	۱۹,۷	۱۶,۶	۱۴,۳	۹,۹	۸,۰	۲۲۳۹	۱۶۹۳	۱۳۵۶	۷۱۷	۴۳۵	(۸,۵۴) ۵۱۴,۷
۸. پاکستان	۱۰,۵	۱۳,۹	۱۰,۸	۱۰,۶	۱۰,۲	۱۱۹۳	۱۴۱۰	۱۰۲۶	۷۶۸	۵۵۶	(۳,۸۹) ۲۱۴,۶
۹. ایران	۶۲,۸	۵۴,۲	۶۶,۵	۴۳,۲	۳۰,۶	۷۱۴۶	۵۵۱۶	۶۳۰۰	۳۱۳۵	۱۶۶۴	(۷,۵۶) ۴۲۹,۴
۱۰. مغولستان	۳۷,۰	۴۰,۵	۲۸,۰	۱۶,۰	۱۰,۱	۴۲۱۳	۴۱۱۹	۲۶۵۰	۱۱۵۸	۵۵۰	(۱۰,۷۲) ۷۶۶,۰
۱۱. افغانستان	۴,۶	۱۱,۹	۸,۰	۵,۶	۶,۴	۵۲۴	۱۲۱۱	۷۵۵	۴۰۳	۳۴۶	(۲,۱۰) ۱۵۱,۴۶
۱۲. بلاروس	۵۷,۸	۵۵,۳	۶۱,۴	۴۳,۲	۱۹,۳	۶۵۷۰	۵۶۲۳	۵۸۱۸	۳۱۳۴	۱۰۴۷	(۹,۶۲) ۶۲۷,۵
جهان	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۰۰	۱۱۳۷۱	۱۰۱۷۳	۹۴۷۵	۷۲۵۱	۵۴۳۶	(۳,۷۶) ۲۰۹,۱۸

ماخذ: محاسبات محقق بر اساس بانک اطلاعاتی آکتاد (UNCTAD 2021)

همگونی و تجانس درآمد سرانه در بین اعضای SCO در مقیاس منطقه‌ای طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۹ بطور معناداری قابل مشاهده نیست و مورد تایید نمی‌باشد؛ چراکه همگونی و همسان شدن درآمد سرانه با محوریت روسیه (عدد ۱۰۰)، در ابتدا (سال ۲۰۰۰) و انتهای دوره (۲۰۱۹) برای قزاقستان از ۶۸,۹ به ۸۲,۱، به نفع درآمد سرانه آن کشور بهبود یافته است که همگونی و تجانس درآمد سرانه در بین این دو کشور را تایید می‌کند. اما در مقابل، فرایند همگونی و همسان شدن تولید سرانه با محوریت روسیه، برای ایران از ۹۳,۸ به ۶۱,۳، تاجیکستان از ۷,۸ به ۳,۴ و قرقیزستان از ۱۵,۶ به ۱۱,۳، بمراتب ناهمگون و نامتجانس‌تر شده است. همگونی و تجانس تولید سرانه در بین این سه کشور تایید نمی‌شود. برای نمونه دامنه درآمد سرانه بین روسیه و ایران در سال ۲۰۰۰ حداکثر ۱۷۷۴ دلار (روسیه) و حداقل ۱۶۶۴ دلار (ایران) به نسبت ۱۰۰ به ۹۴ بود که در سال ۲۰۱۹ این دامنه و شکاف عمیق‌تر شده است. چون تولید سرانه روسیه طی ۲۰۰۰ تا ۲۰۱۹ با ۶,۶ برابر رو به فزونی گذاشته است و حال آن‌که تولید سرانه در ایران طی دوره بلندمدت، تنها ۴,۳ برابر افزایش

یافته است و در نتیجه دامنه درآمدسرانه بین روسیه و ایران در سال ۲۰۱۹ حداکثر ۱۱۶۶۲ و ۷۱۴۶ دلار، به نسبت ۱۰۰ به ۶۱٫۳ افزایش یافته است که نسبت به ابتدای دوره، این دامنه، فاصله و شکاف عمیق‌تر-۳۲٫۷ واحد درصد- نیز شده است.

۲-۴- ارزیابی شاخص‌های کلیدی اقتصادی بین‌المللی سازمان همکاری شانگهای همکاری و کشورهای عضو آن

- اندازه اقتصاد ۱۲ کشور عضو سازمان همکاری شانگهای ۲۰٫۱ تریلیون دلار معادل ۲۲٫۹ درصد اقتصاد جهانی در سال ۲۰۱۹ است. چین با اندازه اقتصاد ۱۴٫۲ تریلیون دلار (۷۰٫۶ درصد از اندازه اقتصاد این سازمان)، جایگاه کاملاً مسلط را دارد. هند، روسیه، ایران، پاکستان و قزاقستان به ترتیب با سهم ۱۵٫۲، ۸٫۵، ۲٫۶، ۱٫۳ و ۰٫۹ درصد از اندازه اقتصاد سازمان، در مراتب ۲ تا ۶ قرار دارند. این ۶ کشور جمعاً ۹۹٫۱ درصد از اندازه اقتصاد این سازمان را از آن خود دارند. مابقی سهم اندازه اقتصاد سازمان با کمتر از ۱ درصد به ۶ عضو کوچک سازمان تعلق دارد. در سال ۲۰۱۹، بالاترین و پایین‌ترین درآمد سرانه با ۱۱۶۶۲ دلار از آن روسیه و ۳۹۸ دلار از آن تاجیکستان بوده است. از لحاظ درآمد سرانه چین، قزاقستان، ایران و بلاروس در مراتب ۲ تا ۵ قرار دارند. در این سال، بالاترین رشد اقتصادی با ۷٫۵+ درصد از آن تاجیکستان بوده، حال آن‌که کمترین رشد اقتصادی (۸٫۰- درصد) به ایران تعلق داشته است.
- صادرات و واردات کالایی کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای در سال ۲۰۱۹ به ترتیب ۳٫۴۵ و ۳٫۰۳ تریلیون دلار بود، که ۱۸٫۳ و ۱۵٫۷ درصد از صادرات و واردات کالایی جهان است. تراز تجارت کالایی سازمان با رقم چشمگیر ۱۵۷٫۱+ میلیارد دلار مثبت بود، که از تراز تجاری مثبت چین و روسیه نتیجه می‌شود. بین اعضای سازمان، چین با ۲٫۵ و ۲٫۱ تریلیون دلار صادرات و واردات، به ترتیب ۷۲٫۵ و ۶۸٫۶ درصد از صادرات و واردات این سازمان را تشکیل داده است. کشورهای هند، روسیه، ایران، قزاقستان و بلاروس به ترتیب در صادرات و واردات کالایی در مراتب دوم تا ششم حضور دارند. تراز تجارت کالایی ۴ کشور چین، روسیه، ایران و قزاقستان با رقام قابل ملاحظه مثبت (مازاد تراز تجارت کالایی)، در مقابل تراز تجارت کالایی ۴ کشور هند، بلاروس، قرقیزستان و افغانستان منفی (کسری تراز تجارت کالایی) قرار دارند. کمابیش این تحلیل برای تجارت (صادرات و واردات) خدمات و تراز حساب جاری اعضای این سازمان موضوعیت دارد.
- در سال ۲۰۱۹، جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به این سازمان ۲۳۶٫۸ میلیارد دلار بود که ۱۵٫۴ درصد از جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در جهان را تشکیل می‌دهد. چین با ۱۴۱٫۲

میلیارد دلار جریان ورود سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و ۵۹٫۶ درصد جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی این سازمان، رتبه نخست را دارد. ۵ کشور هند، روسیه، قزاقستان، پاکستان و ایران به ترتیب با ۲۱٫۴، ۱۳٫۴، ۱٫۳، ۰٫۹ و ۰٫۶ درصد در مراتب ۲ تا ۶ جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی سازمان قرار دارند.

- از شاخص‌های مهم اقتصاد کلان که معیاری مهمی بر ثبات محیط اقتصاد کلان محسوب می‌شود، نرخ تورم است. در شرایطی که ۱۰ کشور عضو سازمان همکاری شانگهای تورم کمتر از ۱۰ درصد را در سال ۲۰۱۹ تجربه می‌کنند، ایران با تورم ۳۹٫۹ درصد دارای بالاترین نرخ تورم نه تنها در منطقه، بلکه حتی در جهان به شمار می‌آید.
- تجارت خدمات در مقایسه با تجارت کالا در سازمان همکاری شانگهای سهم پایین‌تری از تجارت جهانی را دارد. در حالی که این سازمان در تجارت کالایی با تراز تجاری کالایی کاملاً مثبت (مازاد تراز تجارت کالایی) مواجه بود، اما در تجارت خدمات با تراز تجارت خدمات کاملاً منفی (کسری تراز تجارت خدمات) مواجه بوده است. در واقع اعضای این سازمان با محوریت چین، اقتصادهای تولید صنعتی صادرات محور هستند تا اقتصادهای مبتنی بر خدمات محور.
- از ارزیابی شاخص‌های کلیدی اقتصادی سازمان همکاری شانگهای نتیجه می‌شود بازیگر نخست، چین است. از جنبه اندازه اقتصاد، تجارت و سرمایه‌گذاری هند، روسیه، ایران، پاکستان، قزاقستان و بلاروس در مراتب ۲ تا ۶ قرار دارند و ۵ کشور افغانستان، قرقیزستان، تاجیکستان، مغولستان و ازبکستان در مراتب آخر قرار دارند. در این بین، رشد اقتصادی، جریان سرمایه‌گذاری خارجی و نرخ تورم ایران در مقایسه با دیگر اعضای سازمان همکاری شانگهای نامناسب ارزیابی می‌شود.

جدول ۷: شاخص‌های کلیدی اقتصادی - تجاری بین‌المللی اعضای سازمان همکاری شانگهای، سال ۲۰۱۹

جمعیت	تورم	FDI جریان		اندازه اقتصاد			حساب جاری	تجارت خدمات		تجارت کالایی			شرح
		ورودی	خروجی	رشد	GDP سرانه	GDP		واردات	صادرات	واردات	صادرات	رابطه‌مبادله	
۱۴۳۳٫۸	۲٫۹	۱۴۱۲۲۵	۱۱۷۱۲۰	۶٫۱	۹۹۲۳	۱۴۲۲۷٫۴	+۱۴۱٫۳	۵۰۰٫۷	۲۸۳٫۲	۹۳	۲۰۷۸٫۴	۲۴۹۹٫۵	(۱) چین
۱۴۵٫۸۷	۴٫۵	۳۱۷۳۵	۲۲۵۳۰	+۱٫۳	۱۱۶۶۲	۱۷۰۱٫۱	+۶۵٫۳	۹۸٫۸	۶۲٫۷	۱۰۹	۲۵۴٫۶	۴۱۹٫۹	(۲) روسیه
۱۸٫۵۵	۵٫۲	۳۱۱۸	-۲۵۹۲	+۴٫۵	۹۵۷۵	۱۷۷٫۶	-۶٫۵	۱۱٫۴	۷٫۸	۱۱۵	۳۷٫۶	۵۷٫۳	(۳) قزاقستان
۶٫۴۲	۱٫۱	۲۰۹	۳	+۴٫۵	۱۳۱۵	۸٫۴	-۰٫۹	۱٫۰	۱٫۲	۱۱۱	۴٫۹	۲٫۰	(۴) قرقیزستان
۹٫۳	۷٫۸	۲۱۳	۲۳	۷٫۵	۳۹۸	۳٫۷	-۰٫۱۹	۰٫۴۹	۰٫۲۴	۱۱۰	۳٫۳۵	۱٫۲۵	(۵) تاجیکستان
۳۳٫۰	۱۴٫۵	۲۲۸۶	۳	۵٫۶	۱۶۹۱	۵۵٫۸	-۰٫۱۹	۵٫۴	۳٫۱	۱۰۶	۲۱٫۹	۱۴٫۰	(۶) ازبکستان

شرح	تجارت کالایی		تجارت خدمات		حساب جاری	اندازه اقتصاد			جریان FDI		تورم	جمعیت	
	صادرات	واردات	رابطه مبادله	صادرات		واردات	GDP	GDP سرانه	رشد	خروجی			ورودی
	\$B	\$B	۱۰۰=۲۰۱۵	\$B	\$B	\$M	\$B	درصد	\$M	\$M	درصد	میلیون نفر	
(۷) هند	۳۲۴,۳	۴۸۶,۱	۹۶	۲۱۴,۴	۱۷۹,۲	-۲۹,۸	۳۰۵۹,۴	۲۲۳۹	+۵,۳	۱۲۱۰۴	۵۰۵۵۳	۷,۷	۱۳۶۶,۴
(۸) پاکستان	۲۳,۳	۵۰,۳	۱۰۹	۵,۴	۹,۳	-۷,۱	۲۵۸,۴	۱۱۹۳	+۱,۹	-۷	۲۲۱۸	۱۰,۶	۲۱۶,۶
(۹) ایران	۶۵,۷	۴۱,۸	۱۱۵	-	-	...	۵۲۹,۴	۷۱۴۶	-۸,۰	۸۵	۱۵۰۸	۳۹,۹	۸۲,۹
(۱۰) مغولستان	۷,۶	۶,۱	۱۲۶	۱,۴	۳,۰	-۲,۲	۱۳,۵	۴۲۱۳	+۴,۹	۱۲۷	۲۴۴۳	۷,۳	۳,۲
(۱۱) افغانستان	۰,۹۸	۷,۳	۱۰۸	۰,۷	۱,۳	-۳,۸	۱۹,۹	۵۲۴	+۲,۴	۲۶	۳۹	۲,۳	۳۸,۰
(۱۲) بلاروس	۳۳,۰	۳۹,۵	۱۰۱	۹,۶	۵,۸	+۱,۲	۶۳,۱	۶۵۷۰	+۱,۲	-۷	۱۲۹۰	۵,۶	۹,۴۵
جمع کل اعضا	۳۴۴۸,۸	۳۰۳۱,۹	...	۵۸۹,۷	۸۱۶,۴	۱۵۷,۱	۲۰۱۱۶,۸	۱۵۲۰۲۱	۲۳۶۸۳۷	...	۲۳۶۳,۴۹
سهم از جهان (درصد)	۱۸,۳	۱۵,۷	...	۹,۶	۱۴,۰	۳۵,۵	۲۳,۹	۱۱,۶	۱۵,۴	...	۴۳,۶۱
جهان	۱۸۸۳۳,۰	۱۹۲۶۳,۲	۱۰۱	۶۱۴۴,۰	۵۸۲۶,۳	+۴۴۲,۸	۸۷۷۱۰,۲۱	۱۱۳۷۱	+۲,۶	۱۳۱۳۷۰۰	۱۵۳۹۹۰۰	۳,۱	۷۷۱۳,۵

ماخذ: محاسبات محقق بر اساس بانک اطلاعاتی آنکتاد (UNCTAD 2021, 86-97)

۳-۴- تحلیل شرکای طبیعی تجارت کالایی (صادرات و واردات) جهانی و درون منطقه‌ای اعضای سازمان همکاری شانگهای

• ۱۲ کشور عضو سازمان همکاری شانگهای از منظر شرکای تجاری طبیعی جهانی و منطقه‌ای به سه گروه قابل دسته‌بندی است:

الف) ۵ کشور با شرکای تجاری طبیعی منطقه‌ای: ۵ کشور با دستکم نزدیک ۴۰ درصد تجارت با اعضای سازمان همکاری شانگهای است. مغولستان با ۹۰ درصد صادرات و ۶۳ درصد واردات، بلاروس با ۵۲ درصد صادرات و ۷۰ درصد واردات، افغانستان با ۸۸ درصد صادرات و ۷۱ درصد واردات، قزاقستان با ۴۱ درصد صادرات و ۵۷ درصد واردات، قرقیزستان با ۳۹ درصد صادرات و ۷۶ درصد واردات با اعضای سازمان همکاری شانگهای انجام می‌دهند. این کشورها با اندازه اقتصاد و تجارت کوچک‌تر - بیشترین محصولات را به این سازمان صادر و وارد می‌کنند.

ب) ۵ کشور با شرکای تجاری طبیعی فرامنطقه‌ای: هرچه اندازه اقتصاد و تجارت کشور بزرگ‌تر باشد، شرکای تجاری فرامنطقه‌ای با اهمیت می‌شود. چین تنها ۶ درصد صادرات، ۵ درصد واردات؛ هند ۹ درصد صادرات، ۱۸ درصد واردات؛ پاکستان ۱۳ درصد صادرات و ۳۱ درصد واردات، ایران ۱۶ درصد صادرات و ۳۳ درصد واردات و روسیه ۳۱ درصد صادرات و ۳۴ درصد واردات با اعضای سازمان همکاری شانگهای مبادله می‌شود. این ۵ کشور بویژه چین با اندازه تجارت کالایی بالا، بخش اعظم تجارت با شرکای فرامنطقه‌ای انجام می‌شود. ج) تجارت کالایی با صادرات و واردات نامتقارن: تعدادی از اعضا با وجود آن که قسمت مهمی از واردات

را از اعضای سازمان همکاری شانگهای تامین می‌کنند، اما بخش مهمی از محصولات را به خارج از منطقه صادر می‌کنند. برای نمونه، ازبکستان ۵۷ درصد از واردات را از طریق اعضا تامین می‌کند، اما تنها ۲۷ درصد صادرات را به اعضا روانه می‌کند.

در بین اعضای سازمان همکاری شانگهای، چین بازار نخست صادرات و واردات بیش از نیمی از اعضا از جمله روسیه، ازبکستان، هند، پاکستان، ایران و مغولستان است. از این جنبه، روسیه، هند، قزاقستان، بلاروس و ایران در مراتب ۲ تا ۶ قرار دارند. در این بین قزاقستان و بلاروس از توسعه تجارت دوجانبه متوازی برخوردار بوده و شریک تجاری طبیعی متقابل درون منطقه‌ای یکدیگر محسوب می‌شوند. ۵ کشور آمریکا، آلمان، ژاپن، کره جنوبی و ترکیه شرکای فرامنطقه‌ای بسیاری از اعضا هستند.

برخی از کشورها قسمت قابل ملاحظه واردات را از اعضای سازمان تامین کرده و قسمت مهمی از صادرات را به این کشورها روانه می‌کنند. بلاروس، قزاقستان، تاجیکستان و قرقیزستان بخش مهمی از صادرات را به بازار این سازمان روانه می‌کنند و در مقابل، چین، ایران، هند و روسیه، صادرات کمتری را به این سازمان عرضه کرده‌اند. بلاروس، قزاقستان و قرقیزستان بخش مهمی از واردات را از بازار این سازمان تامین می‌کنند و در مقابل ایران و روسیه، کمترین واردات نسبی را از این سازمان دارند. اقتصادهای کوچک و متوسط سازمان همکاری شانگهای شامل تاجیکستان و قرقیزستان، قسمت مهمی از تجارت را با این سازمان انجام می‌دهند. البته تجارت درون منطقه‌ای دوجانبه سازمان حداکثر کمتر از ۱۰ درصد، پایین ارزیابی می‌شود.

در بین این کشورها، برخی کشورها شرکای تجاری طبیعی متقابل منطقه‌ای هستند. روسیه، قزاقستان و بلاروس شرکای تجاری صادراتی نخست اعضا هستند. این کشورها برای یکایک اعضای سازمان همکاری شانگهای یکی از چهار شریک نخست صادراتی است. روسیه، قزاقستان و بلاروس به طور متقابل بخش مهمی از صادرات و واردات را با این کشورها مبادله کرده‌اند. در این بین، چین، ایران، هند و پاکستان در بین شرکای تجاری صادراتی و وارداتی نامتقارنی مواجه هستند.

نظر به ناهمگونی و عدم تجانس و ناهمسانی نسبی اندازه صادرات و واردات سازمان همکاری شانگهای، امکان توسعه تجارت درون منطقه‌ای بالا هم‌پای اقتصادهای بزرگ با درآمد سرانه بالا میسر نیست مگر آن‌که در بلندمدت کشورهای با درآمد پایین نظیر تاجیکستان، قرقیزستان، افغانستان و مغولستان در مسیر رشد بالا قرار گرفته و اندازه اقتصاد و درآمد سرانه آن تا چند برابر اندازه فعلی افزایش یابد و متعاقباً تجارت خارجی گسترش یافته و متنوع‌تر گردد. تاکنون توسعه تجارت درون منطقه‌ای بویژه برای اعضای با توسعه تجارت درون منطقه‌ایی بالا متأثر از اقدام اصلاحی از سیاست تجارت منطقه‌ای نبوده است، بلکه این کشورها شرکای تجاری طبیعی درون منطقه‌ای قبل از شکل‌گیری سازمان سازمان همکاری شانگهای به شمار می‌آیند.

جدول ۸: شرکای تجاری طبیعی کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای در جهان و منطقه.

(سال ۲۰۲۰، میلیارد دلار و درصد)

شرح	۶ شریک تجاری (صادراتی و وارداتی) نخست جهانی	۶ شریک تجاری (صادراتی و وارداتی) نخست SCO	
(۱) چین	X	آمریکا (۱۷,۴۷)، هنگ‌کنگ (۱۰,۵۳)، ژاپن (۵,۵۰)، ویتنام (۴,۳۹)، کره (۴,۳۴)، آلمان (۳,۳۵)، جمعاً ۴۵,۵۸ درصد	هند (۲,۵۸)، روسیه (۱,۹۵)، پاکستان (۰,۵۹)، قزاقستان (۰,۴۵)، ایران (۰,۳۳)، ازبکستان (۰,۲۰)، جمعاً ۶,۱ درصد
	M	تابوان (۹,۷۶)، ژاپن (۸,۵۱)، کره (۸,۴۰)، آمریکا (۶,۶۲)، استرالیا (۶,۰۹)، آلمان (۵,۱۲)، جمعاً ۴۴,۵۰ درصد	روسیه (۲,۷۸)، هند (۱,۰۲)، قزاقستان (۰,۴۷)، ایران (۰,۳۱)، مغولستان (۰,۲۴)، پاکستان (۰,۱۰)، جمعاً ۴,۹۲ درصد
(۲) روسیه	X	چین (۱۴,۵۸)، هلند (۷,۳۶)، انگلیس (۶,۸۸)، آلمان (۵,۵۲)، بلاروس (۴,۷۵)، ترکیه (۴,۷۲)، جمعاً ۴۳,۸۱	چین (۱۴,۵۸)، بلاروس (۴,۷۵)، قزاقستان (۴,۱۸)، آلمان (۴,۱۸)، هند (۱,۷۲)، ازبکستان (۱,۳۹)، قرقیزستان (۰,۴۳)، جمعاً ۳۱,۰۵
	M	چین (۲۳,۶۹)، آلمان (۱۰,۱۰)، آمریکا (۵,۷۰)، بلاروس (۵,۴۴)، ایتالیا (۴,۴۱)، فرانسه (۳,۴۹)، جمعاً ۵۲,۸۳ درصد	چین (۲۳,۶۹)، بلاروس (۵,۴۴)، قزاقستان (۲,۱۸)، هند (۱,۴۹)، ازبکستان (۰,۵۳)، ایران (۰,۳۴)، جمعاً ۳۳,۶۷ درصد
(۳) قزاقستان	X	چین (۱۹,۱۹)، ایتالیا (۱۴,۱۶)، روسیه (۱۰,۴۵)، هلند (۶,۷۲)، ازبکستان (۴,۵۴)، ترکیه (۴,۵۴)، جمعاً ۵۹,۶ درصد	چین (۱۹,۱۹)، روسیه (۱۰,۴۵)، ازبکستان (۴,۵۴)، هند (۴,۲۴)، تاجیکستان (۱,۴۸)، افغانستان (۱,۳۳)، جمعاً ۴۱,۲۳ درصد
	M	روسیه (۳۴,۹۳)، چین (۱۶,۶۸)، کره (۱۲,۸۴)، آلمان (۴,۷۰)، آمریکا (۲,۹۴)، ترکیه (۲,۴۳)، جمعاً ۷۴,۵۲ درصد	روسیه (۳۴,۹۳)، چین (۱۶,۶۸)، ازبکستان (۲,۰۵)، بلاروس (۱,۷۱)، بلاروس (۱,۰۰)، قرقیزستان (۰,۶۰)، جمعاً ۵۶,۹۷ درصد
(۴) قرقیزستان	X	انگلیس (۵۰,۴۰)، قزاقستان (۱۴,۹۲)، روسیه (۱۲,۳۰)، ازبکستان (۷,۷۶)، ترکیه (۳,۸۰)، چین (۲,۲۰)، جمعاً ۹۱,۳۸	قزاقستان (۱۴,۹۲)، روسیه (۱۲,۳۰)، ازبکستان (۷,۷۶)، چین (۲,۲۰)، تاجیکستان (۱,۴۲)، بلاروس (۰,۵۴)، جمعاً ۳۹,۱۴
	M	روسیه (۳۵,۷۶)، چین (۲۰,۰)، قزاقستان (۱۳,۵۹)، ترکیه (۵,۲۹)، ازبکستان (۵,۱۳)، آمریکا (۳,۲۶)، جمعاً ۸۳,۰۳ درصد	روسیه (۳۵,۷۶)، چین (۲۰,۰)، قزاقستان (۱۳,۵۹)، ازبکستان (۵,۱۳)، هند (۱,۱۳)، بلاروس (۰,۹۵)، جمعاً ۷۶,۴۵ درصد
(۵) تاجیکستان	X	سوئیس (۴۵,۳۵)، ترکیه (۱۵,۴۷)، قزاقستان (۱۵,۴۷)، ازبکستان (۶,۲۸)، افغانستان (۵,۲۹)، روسیه (۳,۱۳)، جمعاً ۹۰,۹۹ درصد	قزاقستان (۱۵,۴۷)، ازبکستان (۱۵,۴۷)، افغانستان (۵,۲۹)، روسیه (۳,۱۳)، چین (۲,۶۲)، پاکستان (۱,۰۹)، جمعاً ۳۳,۸۸ درصد
	M	روسیه (۲۹,۶۲)، قزاقستان (۲۴,۱۳)، چین (۱۳,۹۵)، ازبکستان (۷,۵۸)، ترکیه (۳,۸۱)، آلمان (۲,۹۰)، جمعاً ۸۱,۹۹ درصد	روسیه (۲۹,۶۲)، قزاقستان (۲۴,۱۳)، چین (۱۳,۹۵)، ازبکستان (۷,۵۸)، بلاروس (۱,۶۶)، ایران (۱,۵۳)، جمعاً ۴۸,۴۷ درصد

شرح	۶ شریک تجاری (صادراتی و وارداتی) نخست جهانی	۶ شریک تجاری (صادراتی و وارداتی) نخست SCO
(۶) ازبکستان	۱۳٫۱ X سایر مناطق (۴۹٫۲۵)، چین (۹٫۷۷)، روسیه (۵٫۵۸)، ترکیه (۷٫۲۳)، قزاقستان (۵٫۵۸)، قرقیزستان (۵٫۴۲)، جمعاً ۸۷٫۰۸ درصد	چین (۹٫۷۷)، روسیه (۹٫۷۵)، قزاقستان (۴٫۳۵)، قرقیزستان (۲٫۱۶)، جمعاً ۲۷٫۲۶ درصد
	۱۹٫۹۶ M چین (۲۲٫۱۷)، روسیه (۲۰٫۴۴)، قزاقستان (۱۰٫۴۷)، کره (۹٫۶۷)، ترکیه (۵٫۳۶)، آلمان (۳٫۴۶)، جمعاً ۷۱٫۵۷ درصد	چین (۲۲٫۱۷)، روسیه (۲۰٫۴۴)، قزاقستان (۱۰٫۴۷)، هند (۲٫۱۰)، بلاروس (۱٫۰۷)، قرقیزستان (۰٫۶۹)، جمعاً ۵۶٫۹۴ درصد
(۷) هند	۲۷۵٫۵ X آمریکا (۱۷٫۹۰)، چین (۶٫۹۰)، امارات (۶٫۵۲)، هنگ‌کنگ (۳٫۴۶)، سنگاپور (۳٫۰۱)، بنگلادش (۲٫۸۷)، جمعاً ۴۰٫۶۶ درصد	چین (۶٫۹۰)، روسیه (۰٫۹۳)، ایران (۰٫۸۱)، افغانستان (۰٫۳۱)، پاکستان (۰٫۱۰)، ازبکستان (۰٫۰۹)، جمعاً ۹٫۱۴ درصد
	۳۶۷٫۹۸ M چین (۱۵٫۹۸)، آمریکا (۷٫۲۳)، امارات (۶٫۴۹)، عربستان (۴٫۸۱)، عراق (۴٫۳۹)، هنگ‌کنگ (۳٫۹۶)، جمعاً ۴۲٫۸۶ درصد	چین (۱۵٫۹۸)، روسیه (۱٫۶۱)، قزاقستان (۰٫۳۵)، افغانستان (۰٫۱۴)، ایران (۰٫۰۸)، بلاروس (۰٫۰۶)، جمعاً ۱۸٫۲۲ درصد
(۸) پاکستان	۲۲٫۲ X آمریکا (۱۸٫۶۲)، چین (۸٫۴۱)، انگلیس (۷٫۷۸)، آلمان (۶٫۲۷)، امارات (۴٫۹۳)، هلند (۴٫۹۲)، جمعاً ۵۰٫۹۳ درصد	چین (۸٫۴۱)، افغانستان (۳٫۹۱)، روسیه (۰٫۶۵)، قزاقستان (۰٫۲۷)، ازبکستان (۰٫۱۱)، تاجیکستان (۰٫۰۹)، جمعاً ۱۳٫۴۴ درصد
	۴۵٫۷۸ M چین (۲۷٫۲۸)، امارات (۹٫۷۷)، آمریکا (۵٫۶۴)، اندونزی (۵٫۲۴)، عربستان (۴٫۱۳)، قطر (۳٫۲۳)، جمعاً ۵۵٫۲۹ درصد	چین (۲۷٫۲۸)، روسیه (۱٫۳۴)، افغانستان (۱٫۱۳)، ایران (۰٫۸۱)، هند (۰٫۵۳)، ازبکستان (۰٫۰۲)، جمعاً ۳۱٫۱۱ درصد
(۹) ایران (۲۰۱۸)	۹۶٫۹ X سایر مناطق (۴۲٫۷۵)، سایر اروپا (۱۱٫۳۹)، چین (۹٫۵۴)، عراق (۹٫۲۷)، امارات (۶٫۱۶)، افغانستان (۳٫۰۳)، جمعاً ۸۲٫۱۴ درصد	چین (۹٫۵۴)، افغانستان (۳٫۰۳)، هند (۲٫۱۱)، پاکستان (۱٫۲۹)، روسیه (۰٫۲۹)، ازبکستان (۰٫۱۴)، جمعاً ۱۶٫۴ درصد
	۴۱٫۲ M چین (۲۴٫۸۸)، امارات (۱۳٫۸۳)، هند (۶٫۴۳)، ترکیه (۶٫۲۶)، آلمان (۵٫۹۵)، سوئیس (۵٫۱۰)، جمعاً ۶۲٫۴۵ درصد	چین (۲۴٫۸۸)، هند (۶٫۴۳)، پاکستان (۰٫۸۰)، قزاقستان (۰٫۲۱)، ازبکستان (۰٫۱۱)، جمعاً ۳۲٫۷۶ درصد
(۱۰) مغولستان	۷٫۶ X چین (۸۸٫۸۹)، انگلیس (۳٫۸۲)، سنگاپور (۲٫۰۲)، سوئیس (۰٫۹۷)، روسیه (۰٫۸۹)، ایتالیا (۰٫۵۹)، جمعاً ۹۷٫۱۸ درصد	چین (۸۸٫۸۹)، روسیه (۰٫۸۹)، ایران (۰٫۲۷)، قزاقستان (۰٫۰۸)، هند (۰٫۰۲)، قرقیزستان (۰٫۰۵)، جمعاً ۹۰٫۱۶ درصد
	۶٫۱۳ M چین (۳۳٫۲۳)، روسیه (۲۸٫۲۲)، ژاپن (۹٫۵۵)، آمریکا (۴٫۷۲)، کره (۴٫۳۶)، آلمان (۳٫۰۸)، جمعاً ۸۳٫۲۳ درصد	چین (۳۳٫۲۳)، روسیه (۲۸٫۲۲)، هند (۰٫۶۰)، بلاروس (۰٫۵۵)، قزاقستان (۰٫۴۷)، پاکستان (۰٫۰۳)، جمعاً ۶۳٫۱۰ درصد
(۱۱) افغانستان (۲۰۱۹)	۰٫۸۶ X هند (۴۷٫۵۱)، پاکستان (۳۴٫۵۳)، چین (۳٫۵۹)، ترکیه (۲٫۹۰)، امارات (۲٫۷۲)، ایران (۱٫۶۹)، جمعاً ۹۲٫۹۴ درصد	هند (۴۷٫۵۱)، پاکستان (۳۴٫۵۳)، چین (۳٫۵۹)، قزاقستان (۰٫۳۴)، تاجیکستان (۰٫۲۸)، جمعاً ۸۷٫۹۴ درصد
	۶٫۷۸ M ایران (۱۸٫۴۰)، چین (۱۷٫۰۷)، پاکستان (۱۵٫۶۱)، قزاقستان (۷٫۵۹)، ازبکستان (۶٫۳۲)، ترکمنستان (۶٫۰۵)، جمعاً ۷۱٫۰۴ درصد	ایران (۱۸٫۴۰)، چین (۱۷٫۰۷)، پاکستان (۱۵٫۶۱)، قزاقستان (۷٫۵۹)، ازبکستان (۶٫۳۲)، هند (۵٫۹۶)، جمعاً ۷۰٫۹۵ درصد

شرح	۶ شریک تجاری (صادراتی و وارداتی) نخست جهانی	۶ شریک تجاری (صادراتی و وارداتی) نخست SCO	
(۱۲) بلاروس	۲۹,۲ X	روسیه (۴۴,۵۵)، اوکراین (۱۰,۸۰)، سایر مناطق روسیه (۵,۷۶)، لهستان (۴,۲۸)، لیتوانی (۳,۵۴)، آلمان (۳,۱۱)، جمعاً ۷۲,۰۴ درصد	روسیه (۴۴,۵۵)، چین (۲,۵۵)، قزاقستان (۲,۴۹)، هند (۱,۳۷)، ازبکستان (۰,۸۱)، قرقیزستان (۰,۲۱)، جمعاً ۵۲,۱۵ درصد
	۳۲,۷۷ M	روسیه (۴۹,۹۰)، چین (۱۱,۰۵)، آلمان (۵,۱۳)، اوکراین (۴,۲۱)، لهستان (۳,۷۷)، سایر مناطق روسیه (۳,۴۸)، جمعاً ۷۷,۵۴ درصد	روسیه (۴۹,۹۰)، چین (۱۱,۰۵)، هند (۴,۷۰)، قزاقستان (۳,۰۱)، ازبکستان (۱,۳۰)، پاکستان (۰,۴۵)، جمعاً ۷۰,۴۲ درصد

ماخذ: محاسبات محقق بر اساس بانک اطلاعاتی مرکز تجارت بین‌الملل (ITC 2021)

۴-۴- سیاست تجاری با محوریت تعرفه‌های گمرکی واردات برای اعضای سازمان همکاری شانگهای

میانگین ساده / وزنی نرخ تعرفه MFN کاربردی واردات برای ۱۲ کشور عضو دائم و ناظر سازمان همکاری شانگهای طی سه مقطع: ۲۰۰۵، ۲۰۱۰ و ۲۰۱۵ به درصد در جدول ذیل آرایه شده است. مطابق اطلاعات مندرج در آن جدول، نتیجه می‌شود:

- کامل‌ترین اطلاعات تعرفه‌گمرکی برای تمامی کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای به‌ویژه بازیگران کلیدی چین و روسیه درج شده است. در این بین اطلاعات آمار تعرفه گمرکی ایران ناقص، نامعتبر و دور افتاده (پرت) بوده و به‌روز نیست.
- در ابتدای دوره، مقایسه تعرفه گمرکی واردات برای ۱۲ کشور عضو سازمان همکاری شانگهای نشان می‌دهد که پایین‌ترین تعرفه‌ها به سه کشور قزاقستان، قرقیزستان و مغولستان با تعرفه گمرکی سراسری کمتر از ۵ درصد تعلق داشته است، در مقابل بالاترین تعرفه گمرکی واردات از آن سه کشور ایران (۴۱,۸ درصد)، هند (۳۲,۶ درصد) و پاکستان (۲۴,۷ درصد) بوده است. طی دوره، اصلاحات اساسی کاهش برای برخی اعضای کلیدی سازمان همکاری شانگهای با تعرفه گمرکی بالا رخ داده است به طوری که طی دوره تعرفه گمرکی واردات اعضای کلیدی سازمان شامل هند از ۳۲,۶ به ۸,۸ درصد، پاکستان از ۲۴,۷ به ۱۲,۶ درصد، چین از ۱۵,۸ به ۸,۷ درصد، ایران از ۴۱,۸ به ۲۷,۲ درصد، بلاروس از ۱۰ به ۶,۹ درصد و روسیه از ۱۰,۶ به ۶,۹ درصد کاهش یافته است.
- در انتهای دوره سطح تعرفه گمرکی ۹ کشور از ۱۲ کشور عضو به کم‌تر از ۱۰ درصد رسیده است و در ایران، پاکستان و ازبکستان، تعرفه گمرکی بالاتر از ۱۰ درصد است. ایران با سطح تعرفه ۲۷,۲ درصد بالاترین سطح تعرفه گمرکی برای واردات در بین اعضا دارا است، حال آنکه ۹ کشور از ۱۲ کشور سطح تعرفه کمتر از ۱۰ درصد را برای واردات وضع کرده‌اند.

- میانگین ساده تعرفه‌های گمرکی نشانگر میانگین نرخ تعرفه گمرکی مصوب در جداول مقررات گمرکی کشورها است (نرخ تعرفه گمرکی که در کتاب مقررات گمرکی کشورها مشاهده می‌شود)، اما میانگین وزنی تعرفه گمرکی گویای آن است که با نرخ تعرفه گمرکی وضع شده، چه میزان واردات در عمل انجام شده است (نرخ تعرفه موثر). بالاترین شکاف برای ارقام میانگین ساده و وزنی تعرفه‌های گمرکی از آن ایران، و در مقابل پایین‌ترین تعرفه‌های گمرکی برای ارقام میانگین ساده و وزنی از آن فدراسیون روسیه بوده است. شکاف و فاصله بین میانگین ساده و موزون ریشه در مداخلات پر دامنه و وسیع دولت در تجارت از جمله کنترل‌های قیمتی، پرداخت یارانه‌ها، حمایت‌ها، انحراف‌ها، قیمت‌گذاری دستوری و شکاف نرخ ارز دارد.
- در بین اعضای این سازمان، به جزء ایران، برای بقیه اعضا همگونی و تجانس در میانگین ساده و وزنی تعرفه گمرکی برای انواع محصولات و تولیدات صنعتی مشاهده می‌شود. در طی دوره به جزء ایران، برای اعضای این سازمان، روند میانگین ساده بویژه وزنی تعرفه گمرکی برای تمامی محصولات و تولیدات صنعتی با آهنگ و شیبی ملایم روبه کاهش بوده است.
- دامنه میانگین ساده و وزنی تعرفه گمرکی برای انواع محصولات و تولیدات صنعتی یکایک سازمان همکاری شانگهای به جزء ایران هماهنگی و همگونی مشاهده می‌شود. در واقع دامنه تعرفه گمرکی برای انواع محصولات برای اعضا از پراکنش بالایی مواجه نبوده است، این در حالی است که دامنه تعرفه گمرکی برای انواع محصولات صنعتی در ایران ناهمگون و نامتجانس است.
- تعدادی از کشورها، پیش از آنکه به عضویت سازمان همکاری شانگهای درآمده باشند، در چارچوب جماهیرمستقل همسود: CIS، از سیاست تجاری هماهنگ و مشترک برخوردار بوده‌اند، به طوری که در انتهای دوره به یک سیاست تجاری واحد و مشترک دست یافته‌اند.
- سیاست تجاری ایران صرفاً به تعرفه‌های گمرکی محدود نمی‌شود. در شرایط خاص بین‌المللی اقتصاد ایران با محوریت تحریم‌های پر دامنه، انواع موانع تجاری غیرتعرفه‌ای مداخلات و کنترل‌ها در قالب ممنوعیت‌ها، مجوزها و محدودیت‌ها در سیاست تجاری ایران سلطه داشته و بنابراین سیاست تجاری ایران با شفافیت، پیش‌آگاهی و پیش‌بینی‌پذیری فاصله دارد.

جدول ۹: میانگین ساده / وزنی نرخ تعرفه MFN کاربردی واردات اعضای سازمان همکاری شانگهای طی سه

مقطع: ۲۰۰۵، ۲۰۱۰ و ۲۰۱۵ (واحد درصد)

میانگین وزنی - نرخ MFN						میانگین ساده - نرخ MFN						شرح	
شامل			کل	شامل			کل	معدن و فلزات	تولیدات صنعتی	شیمیایی	ماشین‌آلات		سایر
تولیدات صنعتی				تولیدات صنعتی									
سایر	ماشین‌آلات	شیمیایی		تولیدات صنعتی	معدن و فلزات	تولیدات صنعتی							
۱۶,۲	۱۲,۸	۱۳,۱	۱۳,۸	۵,۲	۱۳,۲	۱۸,۷	۱۶,۲	۱۱,۱	۱۶,۵	۵,۳	۱۵,۸	۲۰۰۰	چین
۷,۷	۴,۱	۵,۸	۵,۱	۰,۴	۴,۳	۱۰,۶	۸,۵	۶,۵	۹,۲	۳,۳	۸,۸	۲۰۱۰	
۷,۲	۳,۷	۵,۳	۴,۶	۰,۴	۴,۱	۱۰,۵	۸,۳	۶,۴	۹,۱	۳,۱	۸,۷	۲۰۱۵	
۴۴,۴	۲۸,۹	۴۰,۵	۳۳,۳	۷,۷	۳۱,۱	۵۶,۱	۵۱,۳	۵۷,۷	۵۵,۲	۵۸,۵	۵۵,۱	شاخص عملکرد ۲۰۱۵ به ۲۰۱۰	
۱۱,۷	۱۰,۰	۹,۰	۱۰,۳	۵,۶	۱۰,۱	۱۳,۱	۸,۷	۶,۹	۱۰,۷	۸,۵	۱۰,۶	۲۰۰۵	روسیه
۱۰,۵	۳,۹	۸,۶	۶,۷	۴,۷	۶,۶	۱۱,۰	۵,۲	۶,۵	۸,۶	۷,۳	۸,۶	۲۰۱۰	
۷,۸	۲,۸	۵,۷	۴,۶	۳,۲	۴,۶	۹,۰	۴,۳	۵,۲	۶,۹	۶,۵	۶,۹	۲۰۱۵	
۶۶,۷	۲۸,۰	۶۳,۳	۴۴,۷	۵۷,۱	۴۵,۵	۶۸,۷	۴۹,۴	۷۵,۴	۶۴,۵	۷۶,۵	۸۱,۲	شاخص عملکرد ۲۰۱۵ به ۲۰۰۵	
۷,۹	۰,۷	۳,۸	۴,۰	۴,۸	۴,۰	۶,۷	۰,۸	۴,۶	۴,۶	۴,۲	۴,۶	۲۰۰۸	قزاقستان
۱۱,۱	۴,۷	۴,۷	۶,۹	۳,۷	۶,۸	۱۰,۸	۴,۷	۵,۷	۸,۲	۶,۵	۸,۱	۲۰۱۰	
۷,۹	۳,۲	۵,۸	۵,۰	۴,۱	۵,۰	۹,۰	۴,۳	۵,۲	۶,۹	۶,۵	۶,۹	۲۰۱۵	
۱۰۰,۰	۴۵۷,۱	۱۵۲,۶	۱۲۵,۰	۸۵,۴	۱۲۵,۰	۱۳۴,۳	۵۳۷,۵	۱۱۳,۰	۱۵۰,۰	۱۵۴,۸	۱۵۰,۰	شاخص عملکرد ۲۰۱۵ به ۲۰۰۸	
۴,۰	۳,۴	۰,۰	۲,۹	۱,۷	۲,۹	۶,۳	۵,۱	۰,۱	۴,۷	۳,۸	۴,۶	۲۰۰۰	قرقیزستان
۵,۳	۴,۲	۴,۰	۴,۰	۲,۷	۳,۹	۵,۲	۲,۹	۲,۶	۴,۱	۳,۶	۴,۰	۲۰۱۰	
۷,۹	۳,۹	۴,۷	۵,۹	۵,۶	۵,۹	۸,۹	۴,۱	۵,۰	۶,۸	۶,۲	۶,۷	۲۰۱۵	
۱۹۷,۵	۳۵,۴	...	۲۰۳,۴	۳۲۹,۴	۲۰۳,۴	۱۴۱,۳	۸۰,۴	۵۰۰,۰	۱۴۴,۷	۱۶۳,۲	۱۴۵,۷	شاخص عملکرد ۲۰۱۵ به ۲۰۰۰	
۱۰,۴	۵,۰	۶,۱	۸,۹	۴,۲	۸,۸	۸,۸	۵,۰	۵,۷	۷,۳	۷,۷	۷,۳	۲۰۱۰	تاجیکستان
۸,۰	۴,۱	۵,۳	۵,۵	۵,۴	۵,۵	۸,۹	۴,۲	۵,۷	۷,۱	۷,۸	۷,۱	۲۰۱۵	
۷۶,۹	۸۲,۰	۸۶,۹	۶۱,۸	۱۲۸,۶	۶۲,۵	۱۰۱,۱	۸۴,۰	۱۰۰,۰	۹۷,۳	۱۰۱,۳	۹۷,۳	شاخص عملکرد ۲۰۱۵ به ۲۰۱۰	
۱۲,۲	۹,۶	۱۰,۳	۱۰,۵	۷,۸	۱۰,۴	۱۹,۰	۱۰,۸	۹,۳	۱۴,۷	۱۵,۰	۱۴,۷	۲۰۰۷	ازبکستان
۱۳,۸	۸,۳	۷,۱	۸,۸	۱۰,۰	۸,۸	۱۹,۲	۷,۵	۸,۲	۱۳,۹	۱۴,۳	۱۳,۹	۲۰۱۵	
۱۱۳,۱	۸۶,۵	۶۸,۹	۸۳,۸	۱۲۸,۲	۸۴,۶	۱۰۱,۱	۶۹,۴	۸۸,۲	۹۴,۶	۹۵,۳	۹۴,۶	شاخص عملکرد ۲۰۱۵ به ۲۰۰۷	
۲۹,۶	۲۱,۸	۳۲,۲	۲۶,۸	۲۷,۲	۲۶,۸	۳۳,۴	۲۷,۹	۳۷,۲	۳۲,۹	۲۸,۶	۳۲,۶	۲۰۰۰	هند
۷,۴	۵,۸	۶,۹	۶,۵	۳,۸	۶,۲	۸,۸	۸,۲	۸,۴	۸,۶	۵,۱	۸,۳	۲۰۱۰	
۸,۴	۵,۸	۷,۳	۶,۸	۴,۹	۶,۵	۹,۳	۹,۱	۸,۴	۹,۰	۵,۲	۸,۸	۲۰۱۳	
۲۸,۴	۲۶,۶	۲۲,۷	۲۵,۴	۱۸,۰	۲۴,۳	۲۷,۸	۳۲,۶	۲۲,۶	۲۷,۴	۱۸,۲	۲۷,۰	شاخص عملکرد ۲۰۱۳ به ۲۰۰۰	

میانگین وزنی - نرخ MFN						میانگین ساده - نرخ MFN						شرح	
شامل					کل	شامل							
تولیدات صنعتی			معادن و فلزات	تولیدات صنعتی			معادن و فلزات	کل					
سایر	ماشین‌آلات	شیمیایی		سایر		ماشین‌آلات			شیمیایی				
۲۸,۷	۳۲,۳	۱۵,۸	۲۶,۰	۱۳,۸	۲۵,۵	۲۹,۴	۲۲,۷	۱۶,۸	۲۵,۱	۱۸,۳	۲۴,۷	۲۰۰۰	پاکستان
۱۴,۷	۱۶,۵	۷,۱	۱۳,۰	۴,۹	۱۲,۶	۱۷,۱	۱۲,۷	۹,۴	۱۴,۴	۶,۹	۱۳,۹	۲۰۱۰	
۱۳,۵	۱۷,۱	۷,۳	۱۳,۲	۶,۱	۱۲,۷	۱۵,۰	۱۲,۰	۹,۰	۱۳,۰	۷,۰	۱۲,۶	۲۰۱۵	
۴۷,۰	۵۲,۹	۴۶,۲	۵۰,۸	۴۴,۲	۴۹,۸	۵۱,۰	۵۲,۹	۵۳,۶	۵۱,۸	۳۸,۳	۵۱,۰	شاخص عملکرد ۲۰۱۵ به ۲۰۱۰	
۲۸,۹	۳۴,۸	۱۲,۷	۲۸,۶	۱۳,۳	۲۸,۱	۶۰,۱	۴۲,۰	۱۷,۰	۴۳,۱	۱۶,۸	۴۱,۸	۲۰۰۰	ایران
۱۷,۲	۲۰,۹	۱۴,۰	۱۸,۵	۸,۵	۱۸,۳	۳۵,۱	۱۶,۷	۱۱,۲	۲۴,۷	۹,۰	۲۴,۰	۲۰۰۷	
۲۷,۲	۲۳,۷	۱۲,۹	۲۳,۴	۸,۲	۲۳,۰	۳۹,۹	۱۷,۱	۱۱,۱	۲۸,۲	۸,۰	۲۷,۲	۲۰۱۱	
۹۴,۱	۶۸,۱	۱۰۱,۶	۸۱,۸	۶۱,۷	۸۱,۹	۶۶,۴	۴۰,۷	۶۵,۳	۶۵,۴	۴۷,۶	۶۵,۱	شاخص عملکرد ۲۰۱۱ به ۲۰۰۰	
۴,۹	۴,۷	۵,۰	۴,۸	۵,۰	۴,۸	۵,۰	۴,۸	۵,۰	۴,۹	۵,۰	۴,۹	۲۰۰۰	مغولستان
۵,۰	۴,۹	۵,۰	۴,۹	۵,۰	۴,۹	۵,۰	۴,۸	۵,۰	۵,۰	۵,۰	۵,۰	۲۰۱۰	
۵,۰	۴,۸	۵,۰	۴,۹	۵,۰	۴,۹	۵,۰	۴,۸	۵,۰	۴,۹	۵,۰	۵,۰	۲۰۱۵	
۱۰۲,۰	۱۰۲,۱	۱۰۰,۰	۱۰۲,۱	۱۰۰,۰	۱۰۲,۱	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	۱۰۲,۰	شاخص عملکرد ۲۰۱۵ به ۲۰۰۰	
۶,۲	۶,۷	۴,۵	۶,۲	۶,۱	۶,۲	۶,۹	۵,۰	۵,۱	۶,۱	۵,۷	۶,۱	۲۰۰۷	افغانستان
۶,۶	۸,۲	۴,۲	۷,۰	۸,۵	۷,۰	۶,۷	۴,۹	۴,۸	۵,۹	۵,۱	۵,۸	۲۰۱۳	
۱۰۶,۵	۱۲۲,۴	۹۳,۳	۱۱۲,۹	۱۳۹,۳	۱۱۲,۹	۹۷,۱	۹۸,۰	۹۴,۱	۹۶,۷	۸۹,۵	۹۵,۱	شاخص عملکرد ۲۰۱۳ به ۲۰۰۷	
۱۰,۲	۸,۹	۸,۲	۹,۳	۷,۶	۹,۲	۱۱,۹	۱۰,۲	۶,۶	۱۰,۲	۸,۲	۱۰,۰	۲۰۰۰	بلاروس
۹,۸	۴,۵	۸,۱	۷,۳	۴,۱	۷,۰	۱۱,۰	۵,۲	۶,۵	۸,۶	۷,۳	۸,۶	۲۰۱۰	
۷,۶	۳,۰	۵,۸	۵,۳	۴,۱	۵,۲	۹,۰	۴,۳	۵,۲	۶,۹	۶,۵	۶,۹	۲۰۱۵	
۷۴,۵	۳۳,۷	۷۰,۷	۵۷,۰	۵۳,۹	۵۶,۵	۷۵,۶	۴۲,۲	۷۸,۸	۶۷,۶	۷۹,۳	۶۹,۰	شاخص عملکرد ۲۰۱۵ به ۲۰۰۰	

ماخذ: محاسبات محقق بر اساس بانک اطلاعاتی آنکتاد (UNCTAD ۲۰۲۰) و بانک جهانی (WITS 2021)

- نظر به اینکه اندازه اقتصاد، تجارت کالا و خدمات (صادرات و واردات) و جریان ورودی و خروجی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نزدیک نیمی از اعضای سازمان همکاری شانگهای به ویژه ۴ کشور تاجیکستان، قرقیزستان، مغولستان و افغانستان بسیار پایین است، در ادامه این ۴ کشور از پژوهش حاضر حذف، و پژوهش با ۸ کشور منتخب تداوم یافته است.

۴-۵- ارزیابی کارآمدی و همگرایی تجارت در سازمان همکاری شانگهای

جدول ذیل، جریان تجارت (صادرات و واردات) دوجانبه و جهانی اعضای سازمان همکاری شانگهای را در مقاطع سالانه از ۲۰۰۱ تا ۲۰۲۰ نشان می‌دهد. ارزیابی نتایج محاسبات کارآمدی تجارت برای سازمان و بازیگران کلیدی گویای آن است که:

- صادرات و واردات جهانی کل کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای به ترتیب از ۲,۳۶ و ۲,۱۳ تریلیون دلار در سال ۲۰۱۰ به ۳,۳۳ و ۲,۷۹ تریلیون دلار در سال ۲۰۲۰ رسیده و با شاخص عملکرد ۱۴۱,۱ و ۱۳۱,۰ و نرخ رشد سالانه ۳,۵ و ۲,۷ درصد طی این مدت مواجه بوده است. حال آنکه صادرات و واردات درون منطقه‌ای سازمان همکاری شانگهای به ترتیب از ۱۸۸,۵ و ۲۳۵,۸ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۰ به ۳۰۳,۶ و ۳۳۰,۴ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۰ رسیده و با شاخص عملکرد ۱۶۱,۱ و ۱۴۰,۱ و نرخ رشد سالانه ۴,۹ و ۳,۴ درصد طی این مدت روبه افزایش گذاشته است. سهم صادرات و واردات درون منطقه‌ای اعضا از صادرات و واردات جهانی این سازمان به ترتیب از ۸,۰ و ۱۱,۱ درصد در سال ۲۰۱۰ به ۹,۱ و ۱۱,۸ درصد در سال ۲۰۲۰ روبه بهبود گذاشته است. ملاحظه می‌شود در یک دهه اخیر، رشد تجارت (صادرات و واردات) درون منطقه‌ای در این سازمان بمراتب از رشد تجارت (صادرات و واردات) جهانی آن سازمان، به ترتیب ۶۳,۳ درصد و ۳۲۶,۵ درصد بیشتر بوده است. همچنین ارزش و آهنگ رشد صادرات درون منطقه‌ای سازمان از ارزش و آهنگ رشد واردات درون منطقه‌ای آن، پایین‌تر است. آهنگ رشد تقاضای برای واردات درون منطقه‌ای از آهنگ رشد تولید برای صادرات درون منطقه‌ای شتابان‌تر بوده است.
- هم‌اکنون پرسش این است که آهنگ رشد تجارت (صادرات و واردات) درون منطقه‌ای این سازمان هماهنگ و همسو با توسعه تجارت جهانی اعضا (ایجاد تجارت) اتفاق داده است یا نه (انحراف تجارت)؛ در پاسخ باید اذعان داشت در یک دهه اخیر آهنگ رشد تجارت (صادرات و واردات) درون منطقه‌ای این سازمان بیشتر از آهنگ رشد و توسعه تجارت جهانی آن سازمان بوده است. شاخص شدت صادرات و واردات این سازمان به ترتیب از ۰,۷۵ و ۰,۷۹ در سال ۲۰۱۰ به ۰,۵۶ و ۰,۷۴ در سال ۲۰۲۰ تغییر کرده است. این تغییر شاخص گویای آن است که اولاً میزان تجارت (صادرات و واردات) درون منطقه‌ای این سازمان در یک دهه گذشته، حداکثر کم‌تر از ۱۰ درصد بوده است؛ دلیل عمده آن حضور بازیگران کلیدی در سازمان از جمله چین و هند است که بخش اعظم تجارت (صادرات و واردات) آنها با خارج از این سازمان انجام می‌شود. ثانیاً تجارت (صادرات و واردات) درون منطقه‌ای تاثیر معنی‌داری در توسعه تجارت (صادرات و واردات) جهانی نداشته است.

• پرسش دیگر این‌که چه کشورهایی از اعضا، شاهد بیشترین توسعه تجارت و منافع تجاری (ایجاد تجارت) بوده‌اند و در مقابل چه اعضای با انحراف تجارت روبه بوده‌اند؟ در پاسخ، اعضای سازمان را در سه گروه می‌توان دسته‌بندی کرد:

الف) گروه کشورهای پیشرو / پیشگام در توسعه تجارت: گروه کشورهایی که توانسته‌اند توسعه تجارت درون منطقه‌ای را هماهنگ و همسو با توسعه تجارت جهانی پیش ببرند. چین نمونه آشکار و مصداق بارز این گروه است. چراکه سهم صادرات جهانی چین از ۴٫۳ درصد در سال ۲۰۰۱ به ۱۰٫۵ و ۱۵ درصد در سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۰ رسیده و ۲٫۴۴ و ۳٫۴۹ برابر شده است، در حالی که صادرات درون منطقه‌ای چین از ۲٫۵ درصد از ۲۰۰۱ به ۶٫۳ و ۶٫۲ درصد در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۰، به ترتیب ۲٫۵ و ۲٫۵ برابر شده است. رتبه بعدی در این گروه، هند است. چراکه سهم صادرات جهانی هند از ۰٫۷ درصد در سال ۲۰۰۱ به ۱٫۲ و ۱٫۶ درصد در سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۰ رسیده و ۱٫۷ و ۲٫۳ برابر شده است، در حالی که صادرات درون منطقه‌ای هند از ۵٫۲ درصد در سال ۲۰۰۱ به ۴٫۷ و ۲۰٫۳ درصد در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۰ رسیده و ۰٫۹ و ۳٫۹ برابر شده است. بنابراین آهنگ رشد صادرات درون منطقه‌ای چین و هند هماهنگ و همسو با آهنگ رشد صادرات جهانی آن دو کشور بوده است. توسعه صادرات جهانی چین و هند اساساً مرهون توسعه صادرات فرامنطقه‌ای آن با جهان توسعه یافته از جمله اروپا و آمریکا است.

ب) گروه کشورهای عقب مانده در توسعه تجارت: گروه کشورهایی که هم در توسعه تجارت درون منطقه‌ای و هم توسعه تجارت جهانی، توفیقی به دست نیاورده‌اند. ایران نمونه و مصداق بارز این گروه است. چراکه سهم صادرات جهانی ایران از ۰٫۳۹ درصد در سال ۲۰۰۱ به ۰٫۶۷ و ۰٫۰۷ درصد در سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۰ رسیده و ۱٫۷ و ۰٫۱۸ برابر، پزنوسان و روبه افول بوده است، در حالی که صادرات درون منطقه‌ای ایران از ۱۳٫۱ درصد از ۲۰۰۱ به ۳۰٫۲ و ۶۸٫۷ درصد در دو سال ۲۰۱۰ و ۲۰۲۰ رسیده و ۲٫۳ و ۵٫۲ برابر شده است. بنابراین آهنگ رشد صادرات درون منطقه‌ای ایران، نه تنها هماهنگ و همسو با آهنگ رشد و توسعه صادرات جهانی نبوده است، بلکه توسعه تجارت جهانی رو به افول است. در واقع هم اینک که مسئله عقب ماندگی توسعه تجارت ایران، آشکار است، باید تدابیر بنیادین برای این وضعیت اندیشیده شود.

ج) گروه کشورهای با توسعه تجارت درون‌زای منطقه‌ای (متوازن و متقارن): گروه کشورهایی که توسعه تجارت درون منطقه‌ای با توسعه تجارت جهانی آنها متوازن و هم‌افزا بوده است. جماهیر مستقل مشترک المنافع (هم‌سود) عضو سازمان سازمان همکاری شانگهای، با محوریت قزاقستان و بلاروس در این گروه قرار دارند؛ چراکه اولاً بخش مهمی از تجارت با کشورهای منطقه عضو سازمان صورت می‌گیرد، و ثانیاً توسعه تجارت جهانی آن کشورها با شیب ملایم روبه بهبود است.

۴-۶- نتایج ارزیابی شاخص‌ها

نتایج و یافته‌های پژوهش در ۵ محور تجانس و همگونی اقتصادی، شاخص‌های کلیدی اقتصادی بین‌المللی، فرضیه شرکای تجاری طبیعی، روندهای سیاست تجاری، ارزیابی کارآمدی و همگرایی تجارت سازمان طی دوره ۲۰۲۰-۲۰۰۰ گویای آن است که:

- همگرایی منطقه‌ای بین دو کشور توسعه‌یافته موجب همگونی درآمد سرانه آنها شده و این فرایند در بین دو کشور فقیر با اختلاف سطح توسعه موجب تشدید نابرابری و ناهمگونی موجود بین درآمد سرانه آنها می‌شود. این مساله، به دلیل غالب بودن اثر انحراف تجارت به عوض ایجاد تجارت در ترتیبات منطقه‌ای بین کشورهای درحال توسعه با درجات توسعه‌یافتگی نامتوازن است. در بین اعضای SCO دامنه درآمد سرانه در ابتدا و انتهای دوره بلندمدت، نه تنها کم نشده، بلکه شکاف درآمدی عمیق‌تر نیز شده است. درواقع طیف کشورهای با عملکرد درخشان، مناسب و ضعیف منطقه‌ای/جهانی از جنبه همگونی/تجانس درآمد سرانه طی این مدت مشاهده می‌شود. البته در خصوص عملکرد کل سازمان نظریه محکمی نمی‌توان ارائه کرد؛ چرا که فرایند همگونی و همسان شدن درآمد سرانه در بین اعضا متأثر از اقدام‌ها و سیاست اقتصادی اصلاحی خاص سازمان نبوده است.
- ارزیابی شاخص‌های کلیدی اقتصادی بین‌المللی اعضای سازمان از جمله کلان اقتصادی، تجارت کالا و خدمات، و جریان سرمایه‌گذاری خارجی مطابق جدیدترین اطلاعات آماری گویای آن است که تحولات توسعه‌ای شایان توجهی در بسیاری از اعضای سازمان رخ داده است، منتهی اوضاع اقتصادی بین‌المللی ایران از جمله رشد اقتصادی، تورم و جریان سرمایه‌گذاری در مقیاس جهانی و حتی در بین اعضای سازمان، مناسب ارزیابی نمی‌شود.
- با تحلیل شرکای طبیعی تجارت (صادرات و واردات) کالایی (۶ شریک نخست) جهانی و منطقه‌ای اعضای سازمان، می‌توان اعضا را در سه گروه کشورهای با اقتصاد بزرگ مبتنی بر توسعه تجارت فرامنطقه‌ای با محوریت چین، گروه کشورهای با اقتصاد کوچک مبتنی بر توسعه تجارت کاملاً درون منطقه‌ای (۶ کشور از ۱۲ کشور با اقتصاد کوچک) و گروه کشورهای با تجارت نامتقارن (تولید صادراتی فرامنطقه‌ای و تقاضای وارداتی منطقه‌ای) از جمله ایران قرار داد.
- مطالعه روندهای سیاست تجاری اعضای سازمان در دوره بلندمدت (با شروع از ۲۰۰۰) نشان می‌دهد بسیاری از اعضا به اقدام‌ها و اصلاحات اساسی کاهشی در سیاست تجاری دست یافته‌اند به طوری که سطح تعرفه‌های گمرکی برای برخی اعضا تا یک چهارم روبه کاهش گذاشته است. در این بین، سیاست تجاری ایران با بی‌ثباتی بالایی مواجه بوده است، سطح تعرفه‌های گمرکی بالایی را وضع کرده است و تحولات اصلاحی مهمی در سیاست تجاری ایران مشاهده نمی‌شود.

- نسبت تجارت درون منطقه‌ای به ترتیب از ترتیبات با درآمد بالا به ترتیبات با درآمد پایین سیر نزولی را طی می‌کند. مطالعه تجارت درون منطقه‌ای (اندازه‌گیری شدت تجارت) سازمان نشان می‌دهد که طی دوره افزایش شاخص شدت صادرات با رشد سهم صادرات درون منطقه‌ای اعضا هماهنگ بوده است. هر چند سهم صادرات درون منطقه‌ای در بین اعضای سازمان پایین است و به جز تعدادی اعضای با اندازه اقتصاد کوچک، بخش مهمی از صادرات اعضای کلیدی با شرکای فرامنطقه‌ای است و لیکن روند آن بعد از شکل‌گیری سازمان روبه فزونی گذارده است.
- محاسبات شاخص شدت صادرات درون منطقه‌ای ایران گویای آن است که در دوره ۲۰۲۰-۲۰۰۰، دو تجربه نامتقارن در توسعه تجارت ایران رخ داده است. در دوره ۲۰۱۰-۲۰۰۰ بهبود تجارت درون منطقه‌ای همسو با توسعه تجارت جهانی ایران رخ داده است و لیکن از ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۹ بویژه ۲۰۲۰ با وضع تحریم‌های جدید و شیوع کرونا، علی‌رغم توسعه تجارت درون منطقه‌ای ایران، توسعه تجارت جهانی ایران شدیداً روبه افول گذاشته است (انحراف تجارت).

۵- ارزیابی اثرات اقتصادی عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای

پیشنهاد ایران برای عضویت کامل در سازمان همکاری شانگهای پس از تقریباً ۱۵ سال در سپتامبر ۲۰۲۱ توسط هفت عضو دائم این اتحادیه به تصویب رسید. پس از پایان مراحل فنی و قانونی که ممکن است تا دو سال طول بکشد، ایران رسماً به گروهی ملحق خواهد شد که حدود یک سوم از خاک جهان را تشکیل می‌دهد و با احتساب چین، روسیه و هند، سالانه تریلیون‌ها دلار صادر می‌کند. با تحقق این عضویت، ایران می‌تواند به منطقه آسیای مرکزی به عنوان بازاری برای صادرات کالاهای ایرانی، دسترسی قابل توجهی پیدا کند. به اعتقاد برخی کارشناسان اگرچه تحریم‌های آمریکا در صورت تداوم، می‌تواند سد راه دستیابی به این پتانسیل‌ها باشد، اما پیشرفت اقتصادی ایران را متوقف نخواهد کرد (Motamedi 2021).

با توجه به این‌که در این سازمان تعهدات امنیتی بیش از تعهدات اقتصادی مورد توجه قرار دارد، تنها نهاد قابل بهره‌برداری از سوی ایران، کنسرسیوم بین بانکی می‌باشد که در حال حاضر در بیش از ۵۹ پروژه بیش از ۱۰ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری داشته است. برای تحقق عضویت دائم ایران در سازمان همکاری شانگهای می‌بایست ۴۳ سند امضا شود که بیش از ۵۰ درصد آن‌ها در حوزه امنیت قرار دارند. در این میان دو سند در ارتباط با جهت‌گیری‌های اقتصادی می‌باشد؛ یک سند در ارتباط با پروژه‌های حمل و نقل، یک سند در حوزه همکاری بانکی، چهار سند در حوزه همکاری گمرکی و یک سند هم در حوزه همکاری در بخش کشاورزی می‌باشد؛ بر این مبنا تنها حوزه‌ای که بیش از سایر حوزه‌ها برای ایران فرصت‌ساز خواهد بود،

حوزه همکاری‌های بانکی است که با توجه به وعده ۱۰ میلیارد دلاری چین برای کمک مالی به کنسرسیوم بین بانکی سازمان همکاری شانگهای، می‌بایست بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد (مرادی حقیقی، و غیره ۱۴۰۰). البته همان‌طور که پیش از این نیز مطرح شد، درک این نکته نیز ضروری است که سازمان همکاری شانگهای در واقع یک سازمان امنیت-سیاست محور است که از زیرساخت‌های نهادی حداقلی برای انتفاع اقتصادی کشورها برخوردار می‌باشد؛ بنابراین اگرچه منافع اقتصادی مستقیم از سازمان همکاری شانگهای حاشیه‌ای و حداقلی خواهد بود، اما کشورهای عضو می‌توانند توافقات دوجانبه را دنبال کنند. به طور کلی، سازمان همکاری شانگهای یک مجمع برای تعامل نزدیکتر با منطقه برای ایران فراهم می‌کند و همین مسئله می‌تواند در قالب اهرمی برای برخورداری‌های سیاسی مورد استفاده قرار گیرد؛ نوع برخورداری از این اهرم، به ابتکارات ایران در این سازمان و کنش‌گری فعالانه در حوزه سیاست‌گذاری‌ها بر می‌گردد. در واقع اگرچه این سازمان از پویایی‌های اقتصادی کافی در ابعاد ساختاری و کارکردی برخوردار نمی‌باشد، اما ایران نیز می‌تواند مشابه ازبکستان در «توسعه کریدورهای حمل و نقل»، «رایزنی وزرای انرژی و صنایع» و «توسعه همکاری‌ها در حوزه کشاورزی هوشمند»، هند در «گارگروه ویژه استارت‌آپ‌ها» و «کنسرسیوم مراکز تحقیقاتی»، چین در «نمایشگاه دائمی کشاورزی» و «ابتکار منطقه تجارت آزاد»، و پاکستان در «گارگروه فقرزدایی»، ابتکارات اقتصادی و تجاری عملیاتی شده قابل توجهی در این سازمان داشته باشد.

۵-۱- اثرات عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای بر رفاه و حجم تجارت ایران

طی پژوهشی تحت عنوان «ارزیابی اثرات اقتصادی عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای: کاربردی از مدل شبیه‌سازی جهانی» (مردیها، و غیره ۱۳۹۹)، به منظور شبیه‌سازی اثرات تجاری پیوستن ایران به همراه هشت کشور عضو اصلی سازمان شانگهای و بقیه کشورهای جهان به عنوان ۱۰ کشور در نظر گرفته شده است. اطلاعات مربوط به جریان‌های تجاری دوطرفه میان کشورها در سطح کدهای کالایی شش رقمی و همچنین آمار مربوط به تعرفه‌های وضع شده از سوی کشورها برای سال ۲۰۱۶ و از مجموعه پایگاه‌های داده‌ای مرکز تجارت بین‌الملل و همچنین پایگاه داده‌ای WITS جمع‌آوری شده است. در این مطالعه اثرات کاهش و حذف تعرفه بر روی ۱۳ کالای عمده صادراتی که به طور متوسط ۷۰ درصد از حجم صادرات ایران به کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای را تشکیل می‌دهند مورد بررسی قرار گرفته است؛ این ۱۳ کالا عبارتند از نفت خام و روغن حاصل از مواد معدنی قیری، خام (۲۷۰۹۰۰)، پلی‌اتیلن با وزن مخصوص (چگالی) ۰/۹۴ یا بیشتر (۳۹۰۱۲۰)، پلی‌اتیلن با وزن مخصوص (چگالی) کمتر از ۰/۹۴ (۳۹۰۱۱۰)، پروپان (۲۷۱۱۱۲)، پنتاکلروفنل (۲۹۰۸۱۱)، سنگ آهن فشرده نشده (۲۶۰۱۱۱)، بوتان (۲۷۱۱۱۳)، قیر نفت (۲۷۱۳۲۰)، اوره به صورت محلول در آب

و غیر محلول (۳۱۰۲۱۰)، اتیلن گلیکول (۲۹۰۵۳۱)، استیرن (۲۹۰۲۵۰)، پارا-اکسیلن (۲۹۰۲۴۳)، آمونیاک بدون آب (۲۸۱۴۱۰). از آن جایی که یکی از اهداف عنوان شده توسط سازمان همکاری شانگهای در زمینه اقتصادی، حذف تدریجی موانع تعرفه‌ای و ایجاد یک موافقتنامه تجارت آزاد است، در صورت عضویت کامل ایران در این سازمان و تحقق این هدف، این مطالعه چهار سناریو شامل کاهش ۲۵، ۵۰ و ۷۵ درصدی در قالب آزادسازی ناقص و حذف ۱۰۰ درصدی در قالب آزادسازی کامل نرخ‌های تعرفه را در نظر گرفته است و با استفاده از الگوی شبیه‌سازی جهانی تعادل جرئی به ارزیابی اثرات آزادسازی تجاری در سطوح جزئی (کدهای ۶ رقمی کالا) پرداخته و اثرات ناشی از کاهش و حذف تعرفه‌ها را بر جریان‌های تجاری، سطح رفاه، خلق تجارت و انحراف تجارت پیش‌بینی و تجزیه و تحلیل کرده است که به صورت خلاصه در موارد ذیل آورده شده است.

۵-۱-۱- نتایج آزادسازی کامل تجاری

- به غیر از کد کالایی ۲۷۰۹۰۰ که تعرفه آن برای کشورهای ایران به آن‌ها صادرات دارد صفر می‌باشد، افزایش خالص رفاه در بقیه کدهای کالایی مذکور در پی آزادسازی کامل برای ایران مثبت است که به معنای افزایش درآمد حقیقی کشور می‌باشد.
- با پیوستن ایران به سازمان همکاری شانگهای انتظار می‌رود که مجموع درآمد کشور در حدود ۳۷۰ میلیون دلار افزایش یابد.
- چنانچه میزان افزایش رفاه ناشی از حذف نرخ تعرفه هر کالا مورد توجه قرار گیرد، در بین کدهای کالایی، حذف تعرفه کد ۳۱۰۲۱۰ با ایجاد بیش از ۲۱ میلیون دلار تغییرات خالص رفاه، بیشترین افزایش رفاه را حاصل می‌کند؛ به طور متقابل حذف تعرفه کد کالایی ۲۹۰۲۴۳ نیز بیشترین کاهش خالص رفاه را خواهد داشت، به طوری که سبب کاهش رفاه کشور در حدود شش میلیون دلار خواهد شد.
- پس از حذف کامل نرخ تعرفه، بیشترین میزان خلق تجارت ناشی از این آزادسازی مربوط به ایران خواهد بود که ارزش آن بیش از دو میلیارد دلار است. چنانچه خلق تجارت با توجه به کدهای کالایی مورد توجه قرار گیرد، حذف نرخ تعرفه کد کالایی ۳۱۰۲۱۰ با حدود ۶۵۰ میلیون دلار، بیشترین سهم را در خلق تجارت ایران خواهد داشت.

۵-۱-۲- برآیند اثر خلق تجارت و انحراف تجارت برای ایران در حالت آزادسازی ناقص

- با کاهش کاهش ۲۵ درصدی نرخ‌های تعرفه کالاهای منتخب، اقتصاد ایران بیش از ۵۳۰ میلیون دلار منفعت کسب می‌کند.

- با کاهش کاهش ۵۰ درصدی نرخ‌های تعرفه کالاهای منتخب، اقتصاد ایران بیش از یک میلیارد دلار منفعت کسب می‌کند
- با کاهش کاهش ۷۵ درصدی نرخ‌های تعرفه کالاهای منتخب، اقتصاد ایران بیش از یک و نیم میلیارد دلار منفعت کسب می‌کند.

طبق یافته‌های این تحقیق، پیوستن ایران به سازمان همکاری شانگهای، به واسطه خلق تجارت موجب افزایش بهره‌وری و تخصصی شدن تولیات منطقه‌ای بر پایه مزیت نسبی و نیز بهبود رفاه عمومی کشورهای عضو، سودمند خواهد بود. در این میان آزادسازی کامل، منافع بیشتری را نصیب کشور خواهد کرد و طبق داده‌های بیشترین خلق تجارت در میان کشورهای عضو برای ایران بوده است. در عین حال، با توجه به این‌که هر چه سطح تجارت و روابط اقتصادی کشورهای عضو یک موافقتنامه تجاری قبل از شکل‌گیری موافقتنامه بیشتر باشد، احتمال ایجاد تجارت در نتیجه یکپارچگی منطقه‌ای بین آن کشورها بیشتر خواهد بود. بر این اساس ایجاد توافقات منطقه‌ای با این کشورها، آثار انحراف تجارت کمتری را برای ایران در پی خواهد داشت و با توجه به سطح بالای روابط تجاری ایران با برخی کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای نظیر چین، هند و پاکستان در کنار بالا بودن میزان تعرفه‌های اعمال شده بر کالاهای مورد نظر، طبیعی به نظر می‌رسد که پس از آزادسازی و کاهش و یا حذف نرخ‌های تعرفه میان این کشورها، امکان افزایش صادرات و بهبود رفاه ایران مهیا شود. البته می‌بایست این نکته را مورد توجه قرار داد که برخورداری از چنین مزایایی به دو عامل اصلی بستگی دارد (مردیها، و غیره ۱۳۹۹). از یک سو موانع موجود در مسیر تحقق برنامه‌های اقتصادی و تجاری سازمان همکاری شانگهای مرتفع گردد و از سوی دیگر، امکان عضویت کامل ایران در این سازمان طی سال آتی مهیا شود و به واسطه تحریم‌ها، موانع حقوقی و سیاسی مانع از عضویت کامل ایران نشود. تنها در صورت این دو گزاره می‌توان به دستاوردهای چنین مراوداتی ذیل تجارت آزاد با کشورهای سازمان همکاری شانگهای امیدوار بود.

۵-۲- اثرات عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای بر تجارت انرژی ایران

اعضای باشگاه انرژی در حال حاضر پیشرفت قابل توجهی در ارتقای همکاری در حوزه انرژی هسته‌ای داشته‌اند؛ به ویژه، چین و روسیه که با صادرات راکتورها به سایر کشورها در توسعه برنامه‌های هسته‌ای سایر کشورها نقش ویژه‌ای داشته‌اند. تعداد قراردادهای ساخت و صادرات راکتور از سوی چین و روسیه قابل توجه است. کشورهایمانند قزاقستان و ازبکستان نیز در تامین اورانیوم نقش مهمی را ایفا می‌کنند. از آنجایی که سوخت هسته‌ای از طریق مسیرهای زمینی حمل می‌شود، بازیگران غیردولتی می‌توانند از

ضعف‌های امنیت منطقه‌ای برای رهگیری محموله‌ها استفاده کنند. بنابراین، همکاری هسته‌ای پایدار و ایمن به توسعه موازی یک محیط امنیتی موثر بستگی دارد. سازوکارهای مبارزه با تروریسم و مانورهای امنیتی سازمان همکاری شانگهای در حال حاضر در تقویت امنیت منطقه‌ای پیشرفت کرده است و سرمایه‌گذاری اعضای این سازمان در توسعه زیرساخت‌ها را تشدید نموده است.

باشگاه انرژی و اعضای آن نه تنها این پتانسیل را دارند که توسعه سریعتر هسته‌ای را تسهیل کنند و خطرات اشاعه غیر صلح‌آمیز را کاهش دهند، بلکه می‌توانند به حل مشکلات هسته‌ای موجود، مانند مسئله هسته‌ای ایران نیز کمک کنند. برنامه هسته‌ای ایران به دلیل اتهاماتی از سوی غرب با چالش مواجه است و زمینه تحریم کشور را به وجود آورده است؛ این در حالی است که تاسیسات غنی‌سازی در نطنز و فردو برای یک برنامه انرژی صلح‌آمیز طراحی شده‌اند و می‌توانند در تحقق اهداف تجاری بسیار کمک کننده باشند. براساس برنامه جامع اقدام مشترک در سال ۲۰۱۵، ایران ۱۱ تن اورانیوم با غنای پایین خود را در ازای دریافت ۱۳۶ تن اورانیوم غنی‌نشده از قزاقستان به روسیه منتقل کرد. علاوه بر این، ایران حق واردات ۹۵۰ تن اورانیوم اضافی از قزاقستان را به دست آورد تا غنی‌سازی شود و طی سه سال آینده به قزاقستان بفروشد. این نوع رابطه که مبتنی بر واردات-غنی‌سازی-صادرات می‌باشد می‌تواند کاربرد تجاری سودآوری را تاسیسات غنی‌سازی ایران داشته باشد. در صورتی که این توافقنامه گسترش یابد تا سایر اعضای باشگاه انرژی با ازبکستان و قرقیزستان به عنوان صادرکننده و چین، هند، پاکستان و ترکیه به عنوان واردکننده اضافه شوند، ایران امکان بیشتری خواهد داشت تا از تاسیسات غنی‌سازی خود در راستای اهداف تجاری برخوردار شود. این نوع همکاری ایران با سازمان همکاری شانگهای می‌تواند یک سناریوی برد-برد برای اقتصاد، محیط زیست و امنیت منطقه باشد. بنابراین باشگاه انرژی سازمان همکاری شانگهای علیرغم اینکه هنوز در مراحل اولیه شکل‌گیری خود است، از پتانسیل بالایی در توسعه صلح‌آمیز انرژی هسته‌ای در آسیا برخوردار می‌باشد (Lengacher 2018).

علاوه بر فرصت فوق، طبق برآورد مدیر مرکز مطالعات انرژی و امنیت روسیه^۱ با توجه به این‌که چین و هند به عنوان دو مصرف‌کننده بزرگ انرژی در جهان از اعضای سازمان همکاری شانگهای هستند، ایران با کسب عضویت کامل می‌تواند روابط خود را در بخش انرژی با مصرف‌کنندگان بزرگ انرژی در جهان گسترش دهد. در عین حال با توجه به اهمیت حضور ایران در افزایش ظرفیت انرژی سازمان همکاری شانگهای و دشوار بودن توسعه کربدورهای ترانزیتی شمال به جنوب بدون مشارکت جمهوری اسلامی، ایران نیز می‌تواند

1. Russian Center for Energy and Security Studies (CENESS)

در صورت تثبیت جایگاهش، فروش نفت و گاز خود را بدون مزاحمت ناشی از تحریم‌ها چند برابر کند. به اعتقاد برخی کارشناسان ایران می‌تواند با استفاده از ظرفیت‌های سازمان همکاری شانگهای به قطب انرژی در منطقه تبدیل شود (IRNA 2021).

۶- شبکه راه‌های ارتباطی و بنادر ایران در تسهیل ارتباطات منطقه‌ای سازمان همکاری شانگهای

جمهوری اسلامی ایران برای افزایش و ارتقای جایگاه خود در منطقه و جهان، نیازمند مشارکت در ترتیبات منطقه‌ای از جمله عضویت در سازمان‌های همکاری منطقه‌ای است؛ یکی از این سازمان‌ها «سازمان همکاری شانگهای» است که از زمان تشکیل این سازمان و پذیرش عضویت ناظر ایران، ارتقای وضعیت حضور کشور در این سازمان به عضویت دائم، پانزده سال به طول انجامید و بالاخره این درخواست در سال جاری (۲۰۲۱) مورد پذیرش قرار گرفت. یکی از مهم‌ترین بخش‌های فرصت‌ساز برای ایران در این سازمان، استفاده از توان لجستیکی کشور می‌باشد؛ بر این اساس کریدورهای بین‌المللی و منطقه‌ای دارای ظرفیت‌های همکاری ایران با سازمان شانگهای عبارتند از کریدور شمال - جنوب، کریدور تراسیکا، کریدور سه گانه آلتید، کمربند جاده ابریشم اقتصادی قرن ۲۱، کریدور شرق - غرب، کریدور چابهار-زاهدان-مشهد (محور شرق) موافقتنامه ترانزیتی و حمل و نقل بین‌المللی ایران - هند - افغانستان (موافقتنامه چابهار)، شبکه بزرگراه‌های آسیایی، موافقتنامه چهارجانبه عشق آباد (ازبکستان - ترکمنستان - ایران - عمان)، و کریدورهای حمل و نقلی سازمان همکاری‌های اقتصادی اکو شامل ITI استانبول - تهران - اسلام آباد و KTAI قرقیزستان - تاجیکستان - افغانستان - ایران. در ادامه به برخی فرصت‌ها برای ایران ذیل کریدورها اشاره شده است.

۶-۱- کریدورهای منطقه‌ای عمده پیرامون ایران

کریدورهای منطقه‌ای که پیرامون ایران قرار دارند، از حیث میزان حضور و فعالیت ایران در آن‌ها به سه گروه اصلی تقسیم می‌شوند:

الف- کریدورهایی که ایران در عضویت داشته و اسما فعال است:

- کریدور شمال-جنوب (INSTC) (نیمه فعال و گاهی غیرفعال)

کریدور بین‌المللی حمل و نقل شمال و جنوب یک شبکه چندمنظوره‌ای با ظرفیت ۷۲۰۰ کیلومتری از راه‌های دریایی، ریلی و جاده‌ای برای حمل و نقل بین هند، ایران، روسیه، افغانستان، ارمنستان، آذربایجان، آسیای

میانه و اروپاست که در سال ۲۰۰۰ بین ایران-هند-روسیه در سنت پترزبورگ به امضاء رسیده است. این مسیر عمدتاً شامل حمل کالا از هند، ایران، آذربایجان و روسیه از طریق کشتی، راه آهن و جاده است. هدف از کریدور افزایش ارتباطات تجاری بین شهرهای بزرگ مانند بمبئی، مسکو، تهران، باکو، بندرعباس، آستاراخان، بندر انزلی و غیره است.

اهداف این کریدور عبارتند از: توسعه مناسبات حمل و نقلی، افزایش دسترسی طرف‌های متعاقد این موافقتنامه به بازارهای جهانی، مساعدت در جهت افزایش حجم حمل و نقل بین‌المللی، تامین امنیت سفر و ایمنی محمولات و حفظ محیط زیست، هماهنگ‌سازی سیاست‌های حمل و نقل و همچنین پی‌ریزی قوانین و مقررات، تامین شرایط برابر جهت عرضه‌کنندگان انواع خدمات حمل و نقل، برنامه‌ها و سیاست‌ها، کاهش مدت زمان ترانزیت، کاهش هزینه‌های ترانزیت، ساده‌سازی و یکسان نمودن کلیه اسناد و تشریفات.

مهم‌ترین ویژگی‌ها و مزایای کریدور حمل و نقل بین‌المللی شمال-جنوب عبارت است از: حمل و نقل چند وجهی (دریا، ریل، جاده و غیره)، کوتاهی مسیر و صرفه جویی در زمان حمل، ارزانی حمل و کاهش هزینه‌ها، تقاطع با سایر کریدورها مانند تراسیکا و آلتید، امنیت حمل

• کریدور تراسیکا

- مسیر کریدور تراسیکا تا پیش از الحاق جمهوری اسلامی ایران:
- «چین-جمهوری آسیای مرکزی-دریای خزر-جمهوری‌های قفقاز-دریای سیاه-ترکیه به اروپا»
- مسیر آلترناتیو کریدور تراسیکا بعد از الحاق جمهوری اسلامی ایران:
- «چین-جمهوری آسیای مرکزی-جمهوری اسلامی ایران-ترکیه به اروپا»: در مسیر جدید کشورهای چین و آسیای مرکزی برای دسترسی به ترکیه و نهایتاً کشورهای اروپایی نیازی به عبور از عرض دریاهای خزر و سیاه را ندارند.

• کریدور چابهار-افغانستان

ب- کریدورهایی که ایران در آن عضو می‌باشد ولی اکنون فعال نیست:

- کریدور خلیج فارس-دریای سیاه
- کریدور شرق-غرب (اسلام‌آباد-تهران-استانبول)

ج- کریدورهایی که ایران در آن عضویت نداشته و فعالیت ندارد:

- کریدور لاجورد
- کریدورهای کارک (CAREC)
- کمربند و راه (جاده ابریشم) (OBOR)
- کریدور اقتصادی چین پاکستان (CPEC)

۶-۲ محور ترانزیت و حمل و نقل شرق کشور

محور ترانزیت و حمل و نقل شرق کشور شامل مجموعه بندری چابهار و شبکه راه‌های زمینی است که از بندرچابهار در استان سیستان و بلوچستان آغاز و بعد از عبور از شهرهای نیکشهر، ایرانشهر، خاش، زاهدان، نهبندان، سربیشه، بیرجند، قائن، گناباد، تربت حیدریه و مشهد، از یک طرف به سرخس و از طرف دیگر به نقاط مرزی لطف آباد، باجگیران، پرسه سو در استانهای خراسان رضوی و شمالی منتهی می‌گردد. خروجی‌های این محور به نقاط مشترک مرزی با کشور افغانستان شامل میلک، دوغارون، میل ۷۸ و یزدان است. در حال حاضر افغانستان عضو ناظر شانگهای است. اتصال راه‌های زمینی منطقه شانگهای (آسیای مرکزی) با آب‌های دریای عمان می‌تواند از طریق افغانستان و ایران انجام شود (مرادی حقیقی، و غیره ۱۴۰۰).

۷- موانع موجود در مسیر همگرایی اقتصادی و تجاری در سازمان همکاری شانگهای

سازمان همکاری شانگهای را می‌توان در قالب یک سازمان سیاسی-امنیتی ارزیابی نمود که در ابتدای شکل‌گیری، به دلیل فضای حاکم بر روابط بین کشورها در این منطقه و اهمیت گزاره‌های امنیتی به واسطه فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی بیشتر ساختاری سیاسی داشته است؛ اما در ادامه راه، به واسطه تمایلات اقتصادی غالب برخی اعضا نظیر چین، گزاره‌های اقتصادی نیز در اهداف این سازمان تعریف شد که به نظر می‌رسد به اندازه گزاره‌های امنیتی-سیاسی دستاورد نداشته است. در مسیر فعالیت سازمان همکاری شانگهای می‌توان موارد ذیل را به عنوان موانع شکل‌گیری یک چشم‌انداز اقتصادی و تجاری عملگرایانه در این سازمان مورد توجه قرار داد.

۷-۱- ساختار و وضعیت متفاوت اقتصادی و تجاری اعضای سازمان همکاری شانگهای

سازمان همکاری شانگهای متشکل از هشت کشور است که در توسعه اقتصادی و ویژگی‌های تجارت خارجی تفاوت زیادی دارند. چشم‌انداز اصلی اقتصادی این سازمان در این زمینه هماهنگی دو پروژه بزرگ اقتصادی

جاده ابریشم جدید و اتحادیه اقتصادی اوراسیا دیده می‌شود. چین به عنوان آغازگر اصلی توسعه روابط اقتصادی در سازمان همکاری شانگهای، بیشترین علاقه‌مندی را در استفاده از سازوکارهای سازمان جهت تحقق منافع اقتصادی خود بروز داده است. منافع روسیه در زمینه توسعه اقتصادی نیز مستلزم تشدید تلاش‌ها برای اجرای پروژه‌های مشترک اقتصادی با کشورهای سازمان همکاری شانگهای است که با توجه به گسترش عضویت جدید در این سازمان اهمیت ویژه‌ای دارد. لازم به ذکر است که سازمان همکاری شانگهای متشکل از دولت-ملت‌هایی با رشد اقتصادی و آمار تجاری بسیار متفاوت می‌باشد؛ این نکته را می‌توان در دو جدول ذیل که مربوط به داده‌های تجاری کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای می‌باشد مشاهده نمود.

جدول ۱۱: شاخص‌های تجاری در واردات کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای در سال ۲۰۲۰

واردکنندگان	ارزش واردات در سال ۲۰۲۰ (میلیارد دلار)	رشد سالانه واردات طی سال‌های ۲۰۱۶-۲۰۲۰ (درصد)	سهم در واردات جهانی (درصد)	میانگین تعرفه اعمال شده (درصد)
جهان	۱۸۵۸۹.۲	۳	۱۰۰	-
مجموع اعضای سازمان همکاری‌های شانگهای	۲۷۶۵.۹	-	۱۴,۹	-
چین	۲۰۵۵,۶	۷	۱۱,۱	۸,۷
هند	۳۶۸	۱	۲	۱۴,۱
روسیه	۲۳۱,۷	۶	۱,۲	۴,۲
پاکستان	۴۵,۸	-۲	۰,۲	۱۵,۵
قزاقستان	۳۸,۱	۱۲	۰,۲	۳,۶
ازبکستان	۱۹,۹	۱۹	۰,۱	۱۲,۴
قرقیزستان	۳,۷	۰	۰	۴,۶
تاجیکستان	۳,۱	۳	۰	۵,۵

ماخذ: محاسبات محقق بر اساس بانک اطلاعاتی مرکز تجارت بین‌الملل (ITC 2021)

جدول ۱۲: شاخص‌های تجاری در صادرات کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای در سال ۲۰۲۰

موازنه تجاری ۲۰۲۰ (میلیارد دلار)	سهم در صادرات جهانی (درصد)	رشد سالانه صادرات طی سال‌های ۲۰۱۶-۲۰۲۰ (درصد)	ارزش صادرات در سال ۲۰۲۰ (میلیارد دلار)	صادرکنندگان
-۱۸۷,۹	۱۰۰	۳	۱۸۴۰۱,۳	جهان
۵۲۲,۹	۱۷,۹	-	۳۲۸۸,۸	مجموع اعضای سازمان همکاری‌های شانگهای
۵۳۵	۱۴,۱	۵	۲۵۹۰,۶	چین
۱۰۵,۴	۱,۸	۵	۳۳۷,۱	روسیه
-۹۲,۵	۱,۵	۲	۲۷۵,۵	هند
۸,۹	۰,۳	۷	۴۶,۹	قزاقستان
-۲۳,۵	۰,۱	۲	۲۲,۲	پاکستان
-۶,۸	۰,۱	۱۱	۱۳,۱	ازبکستان
-۱,۷	۰	۶	۱,۹۶۴,۴۶۶	قرقیزستان
-۱,۸	۰	۹	۱,۳۱۱,۸۷۹	تاجیکستان

مآخذ: محاسبات محقق بر اساس بانک اطلاعاتی مرکز تجارت بین‌الملل (ITC 2021)

طبق داده‌های تجاری فوق سهم کشورهای نظیر چین، هند و روسیه در صادرات و واردات جهانی با سایر اعضای سازمان همکاری شانگهای از تفاوت قابل ملاحظه‌ای برخوردار است؛ در این میان نقش و جایگاه چین در جهان، هم در صادرات (۱۴٫۱ درصد) و هم در واردات (۱۱٫۱ درصد) از سایر کشورهای اثرگذار بالاتر می‌باشد. هر چند که در حوزه رشد سالانه صادرات می‌توان دستاورد سایر اعضا را نیز قابل قبول ارزیابی نمود، اما همچنان در بسیاری از این کشورها شاهد موازنه تجاری منفی هستیم. بر این اساس می‌بایست در تحلیل وضعیت اقتصادی این سازمان، آمار تجاری متفاوت و شکاف قابل توجه میان اعضای سازمان همکاری شانگهای در ابعاد اقتصادی و تجاری را با تامل بیشتری مد نظر قرار داد.

۲-۷- فراهم نبودن زمینه همکاری نهادی میان اعضای سازمان همکاری شانگهای

همکاری در کشورهای سازمان همکاری شانگهای، به ویژه بین جمهوری‌های آسیای مرکزی، در مجموع پایه نهادی نسبتاً ضعیفی دارد و در مرحله شکل‌گیری است. کشورها اهداف و علایق متفاوتی دارند، اما نزدیکی جغرافیایی باعث می‌شود تا روی کارهای مشترک تمرکز کنند. سرعت و مقیاس همکاری اقتصادی و سیاسی در

این منطقه، به تمایل کشورها برای همکاری در پروژه‌های قراردادی منطقه‌ای، انجام اصلاحات مناسب برای معرفی اشکال و روش‌های مقررات اقتصادی اتخاذ شده و همچنین اراده سیاسی دولت‌ها بستگی دارد. تجزیه و تحلیل دقیق تاریخچه سازمان همکاری شانگهای نشان می‌دهد که اگرچه این سازمان برای چین و روسیه مهم است، اما دو عضو بزرگ موسس در مورد هدف و دامنه دقیق سازمان با هم تفاوت دارند (Cooley 2018).

۳-۷- اختلاف نظر میان چین و روسیه در سطوح پیگیری اهداف اقتصادی در سازمان همکاری شانگهای

چین با توجه اهدافش در این منطقه، بر این باور است که اولویت‌های سازمان همکاری شانگهای در زمینه فعالیت‌های ضد تروریستی و اقتصادی باید به طور مساوی توزیع شود و به مرور زمان مولفه اقتصادی جایگاه غالب در فعالیت‌های این سازمان را به خود اختصاص دهد. اما روسیه علاقه مند به حفظ فعالیت سنتی سازمان همکاری شانگهای در زمینه مبارزه با «سه شر» یعنی تروریسم، افراط‌گرایی و جدایی طلبی است. روسیه تمایل دارد که این اهداف را بدون ترس غیرمنطقی از هژمونی اقتصادی چین در آسیای مرکزی پیگیری کند و بر همین اساس پیشنهادات پکن برای تشدید همکاری اقتصادی در سازمان همکاری شانگهای را مهار می‌کند. البته تناقض موضع روسیه این است که هدف از ایجاد سازمان همکاری شانگهای، همانطور که در منشور آمده است، «ایجاد شرایط مساعد برای تجارت و سرمایه‌گذاری به منظور تحقق تدریجی حرکت آزاد کالا، سرمایه، خدمات و فناوری» نیز می‌باشد که در اصل به معنای توسعه همکاری‌های چندجانبه در سازمان است.

۴-۷- پیگیری پروژه‌های اقتصادی دوجانبه از سوی اعضای سازمان همکاری شانگهای

پروژه‌های اقتصادی چندجانبه اجرا شده در چارچوب سازمان همکاری شانگهای همچنان کافی نیست. این پروژه‌ها، داده‌هایی را در مورد همکاری‌های دوجانبه ارائه می‌دهد که خارج از چارچوب سازمان همکاری شانگهای اجرا می‌شود (علیرغم این واقعیت که سازمان همکاری شانگهای در فعال سازی آن مشارکت دارد). بدیهی است که پیوستن اقتصادهای بزرگی مانند هند و پاکستان به سازمان همکاری شانگهای می‌تواند توسعه همکاری‌های اقتصادی را تحریک کند و انگیزه کافی برای اجرای تعدادی از پروژه‌های مهم چند جانبه را مهیا نماید. نمونه‌ای از همکاری‌های چند جانبه در چارچوب این سازمان می‌تواند ساخت بزرگراه اطلاعاتی پرسرعت سازمان همکاری شانگهای باشد که در ایجاد آن شرکت‌هایی از پنج کشور سازمان، یعنی روسیه، قزاقستان، ازبکستان، چین و قرقیزستان مشارکت داشتند.

۷-۵- عدم وجود زیرساخت‌های مالی مورد نیاز در ساماندهی همکاری‌های مالی اعضای سازمان همکاری شانگهای

یکی از مهم‌ترین نهادهای اقتصادی سازمان همکاری شانگهای را می‌توان در حوزه ساختارهای مالی مورد توجه قرار داد. جلسات سالانه روسای ادارات ذیربط و کارگروه‌های متعدد در سازمان هنوز منجر به ایجاد ساختارهای نظام ساز برای بانک توسعه شانگهای و حساب ویژه لازم برای تحقق پروژه‌های آن نشده است. در ابتدا ایده ایجاد بانک سازمان همکاری شانگهای^۱ با این هدف که منابع مالی سازمان همکاری شانگهای را بهینه کند، همکاری مالی داخلی سازمان را تقویت کند و فعالیت‌های توسعه را تقویت کند متعلق به چین بود. به اعتقاد چین این بانک جدید سازمان همکاری شانگهای، بانک سرمایه‌گذاری زیرساختی آسیا و بانک توسعه جدید بریکس مکمل یکدیگر هستند. طرف چینی پیشنهاد تشکیل سرمایه مجاز این بانک را مبتنی بر کمک‌های متناسب کشورهای عضو داد. اندازه مشارکت در سرمایه اصلی بانک را اندازه اقتصاد کشور (با تولید ناخالص داخلی اسمی یا با در نظر گرفتن برابری قدرت خرید) تعیین می‌کرد. روسیه به دلیل ترس از تقویت بیشتر سلطه چین در حوزه مالی و سرمایه‌گذاری سازمان، پیشنهاد می‌کند که ساختار مالی جدیدی ایجاد نشود، بلکه از ابزارهای موجود تا حد امکان به شکل کارآمدی استفاده گردد. به اعتقاد برخی پژوهشگران، از آنجایی که هیچ یک از اعضای سازمان همکاری شانگهای نمی‌تواند با توانایی‌های مالی چین مقایسه شود، پکن آماده است به کشورهای سازمان همکاری شانگهای وام دهد و به تدریج اعتبار پول ملی خود را در سازمان افزایش دهد. بر این مبنا روسیه علاقه‌ای به توسعه همه جانبه همکاری‌های اقتصادی در چارچوب سازمان همکاری شانگهای ندارد. چرا که نگران از دست رفتن حوزه نفوذ خود در آسیای مرکزی می‌باشد. روسیه در رابطه با همکاری اقتصادی در سازمان همکاری شانگهای دارای موضع دوگانه است. از یک سو مسکو در تمامی اعلامیه‌های رسمی خود از توسعه اقتصادی چندجانبه و تصویب طرح‌ها، اسناد و اعلامیه‌های مختلف حمایت می‌کند و از سوی دیگر، وقتی نوبت به اجرای آن‌ها می‌رسد، منفعلانه رفتار می‌کند و مانع از توسعه همکاری‌های چندجانبه و همچنین مکانیسم‌هایی می‌شود که چین فعالانه برای تامین مالی ارائه می‌دهد. این گزاره با مثال بانک سازمان همکاری شانگهای قابل توضیح خواهد بود که به واسطه نگرانی از سلطه پکن هرگز ایجاد نشد. روسیه و سایر کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای نیز نگرانی‌هایی در مورد منطقه آزاد تجاری داشتند که چین فعالانه از آن حمایت می‌کرد. روسیه در تلاش است تا از وضعیتی جلوگیری کند که چین با پتانسیل عظیم اقتصادی خود شروع به دیکته کردن شرایط خود در این منطقه کند. روسیه بیشتر

1. SCO Bank

علاقه مند به توسعه همکاری‌های اقتصادی با کشورهای آسیای مرکزی در چارچوب اتحادیه اقتصادی اوراسیا است. با این وجود، با الحاق هند و پاکستان، شرایطی به وجود می‌آید که لازم است بستری برای مشارکت فعال‌تر این کشورها در فعالیت‌های سازمان و متعاقب آن گسترش نفوذ اقتصادی چین بر فضای سازمان همکاری شانگهای ایجاد شود (Gobareva, Gorodetskaya and Medvedev 2019).

۸- جمع‌بندی و توصیه‌های سیاستی

سازمان همکاری شانگهای در واکنش به فضای سیاسی و امنیتی حاکم بر دهه ۹۰ میلادی و در پی فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی ایجاد شد و طی دو دهه گذشته به دنبال توسعه همکاری‌ها میان اعضای خود بوده است. این همکاری‌ها طیفی از اقدامات سیاسی-امنیتی تا اقتصادی را در می‌گیرند. آنچه در این گزارش به شکل ویژه مورد توجه قرار گرفته است، نهادها و فرایندهای اقتصادی موجود در این سازمان می‌باشد که تا با توجه به آغاز فرایند عضویت ایران، فرصت‌هایی را برای کشور شناسایی نماید؛ شناسایی و برخورداری از این فرصت‌ها نیازمند درک درستی از پیش‌نیازهای عضویت کامل ایران در این سازمان و شناخت نهادهای اقتصادی موجود و قابلیت‌های آن‌ها برای ایران می‌باشد؛ چنین رویکردی موجب می‌شود تا درک این فرصت‌ها مطابق با واقعیات و بر اساس توان ساختاری این سازمان شکل بگیرد. چنین درکی می‌تواند با ترسیم چشم‌اندازی واقع‌گرایانه از امکانات موجود در سازمان همکاری شانگهای، امکان بیشینه کردن منافع اقتصادی و تجاری ایران را مهیا نماید. بر این مبنا ضروری است تا موارد ذیل در تحلیل فرصت‌های پیش‌روی ایران مورد توجه قرار داشته باشند:

۸-۱- شکاف درآمدی عمیق در دامنه درآمد سرانه اعضای سازمان همکاری شانگهای و

نبود اقدامات و سیاست‌های اقتصادی اصلاحی با هدف همگونی درآمدها

همگرایی منطقه‌ای بین دو کشور توسعه‌یافته موجب همگونی درآمد سرانه آنها شده و این فرایند در بین دو کشور فقیر با اختلاف سطح توسعه موجب تشدید نابرابری و ناهمگونی موجود بین درآمد سرانه آنها می‌شود. این مساله، به دلیل غالب بودن اثر انحراف تجارت در مقابل ایجاد تجارت در ترتیبات منطقه‌ای بین کشورهای درحال توسعه با درجات توسعه‌یافتگی نامتوازن است. در بین اعضای سازمان همکاری شانگهای دامنه درآمد سرانه در ابتدا و انتهای دوره بلندمدت، نه تنها کم نشده، بلکه شکاف درآمدی عمیق‌تر نیز شده است. درواقع طیف کشورهای با عملکرد درخشان، مناسب و ضعیف منطقه‌ای/جهانی از جنبه همگونی/تجانس درآمد سرانه طی این مدت مشاهده می‌شود. البته در خصوص عملکرد کل سازمان

نظریه محکمی نمی‌توان ارائه کرد؛ چرا که فرایند همگونی و همسان‌شدن درآمد سرانه در بین اعضا متاثر از اقدام‌ها و سیاست اقتصادی اصلاحی خاص سازمان نبوده است.

۸-۲- بی‌ثباتی سیاست تجاری ایران طی دو دهه گذشته به رغم اصلاحات ساختاری کاهشی در سیاست تجاری سایر اعضای سازمان همکاری شانگهای

با تحلیل شرکای طبیعی تجارت (صادرات و واردات) کالایی (۶ شریک نخست) جهانی و منطقه‌ای اعضای سازمان، می‌توان اعضا را در سه گروه کشورهای با اقتصاد بزرگ مبتنی بر توسعه تجارت فرامنطقه‌ای با محوریت چین، گروه کشورهای با اقتصاد کوچک مبتنی بر توسعه تجارت کاملاً درون منطقه‌ای (۶ کشور از ۱۲ کشور با اقتصاد کوچک) و گروه کشورهای با تجارت نامتقارن (تولید صادراتی فرامنطقه‌ای و تقاضای وارداتی منطقه‌ای) از جمله ایران قرار داد. مطالعه روندهای سیاست تجاری اعضای سازمان در دوره بلندمدت (با شروع از ۲۰۰۰) نشان می‌دهد بسیاری از اعضا به اقدام‌ها و اصلاحات اساسی کاهشی در سیاست تجاری دست یافته‌اند به طوری که سطح تعرفه‌های گمرکی برای برخی اعضا تا یک چهارم روبه کاهش گذاشته است. در این بین، سیاست تجاری ایران با بی‌ثباتی بالایی مواجه بوده است، سطح تعرفه‌های گمرکی بالایی را وضع کرده است و تحولات اصلاحی مهمی در سیاست تجاری ایران مشاهده نمی‌شود.

۸-۳- اهمیت تجارت فرامنطقه‌ای برای اعضای کلیدی سازمان همکاری شانگهای در کنار آثار منفی تحریم و شیوع کرونا بر تجارت جهانی ایران

نسبت تجارت درون منطقه‌ای به ترتیب از ترتیبات با درآمد بالا به ترتیبات با درآمد پایین سیر نزولی را طی می‌کند. مطالعه تجارت درون منطقه‌ای (اندازه‌گیری شدت تجارت) سازمان همکاری شانگهای نشان می‌دهد که طی دوره افزایش شاخص شدت صادرات با رشد سهم صادرات درون منطقه‌ای اعضا هماهنگ بوده است. هر چند سهم صادرات درون منطقه‌ای در بین اعضای سازمان پایین است و به جز تعدادی اعضای با اندازه اقتصاد کوچک، بخش مهمی از صادرات اعضای کلیدی با شرکای فرامنطقه‌ای است و لیکن روند آن بعد از شکل‌گیری سازمان روبه فزونی گذارده است. محاسبات شاخص شدت صادرات درون منطقه‌ای ایران گویای آن است که در دوره ۲۰۲۰-۲۰۰۰، دو تجربه نامتقارن در توسعه تجارت ایران رخ داده است. در دوره ۲۰۱۰-۲۰۰۰ بهبود تجارت درون منطقه‌ای همسو با توسعه تجارت جهانی ایران رخ داده است و لیکن از ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۹ بویژه ۲۰۲۰ با وضع تحریم‌های جدید و شیوع کرونا، علی‌رغم توسعه تجارت درون منطقه‌ای ایران، توسعه تجارت جهانی ایران شدیداً روبه افول گذاشته است (انحراف تجارت).

۸-۴- تحقق عضویت کامل ایران در سازمان همکاری شانگهای در گرو عدم بازگشت تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد

در حال حاضر پیش‌بینی شده است که عضویت کامل ایران در سازمان همکاری شانگهای و تصویب تفاهم‌نامه در اجلاس سران این سازمان حداقل یک سال زمان خواهد برد. طی این زمان اگرچه تعهداتی از سوی ایران پذیرفته شده است و در ازای آن برخی دسترسی‌ها به کشور داده می‌شود، اما پس از ارزیابی تعهدات، عضویت کامل ایران تایید و ایران حق رای خواهد داشت. طی این دوره اگرچه با فراهم شدن مقدمات لازم، دستاوردهایی نظیر پررنگ شدن نقش ژئواکونومیک ایران و تقویت کریدورهای ترانزیتی نصیب کشور خواهد شد، اما تحقق این فرصت‌ها منوط به برخی شرایط می‌باشد؛ در واقع امکان مانع‌زایی رقبای ایران در منطقه و احتمال بازگشت تحریم‌های شورای امنیت در کنار امکان ایجاد تنش‌های نظامی مستقیم و غیر مستقیم و ایجاد موانع حقوقی و سیاسی می‌تواند فرصت برخورداری ایران از دستاوردهای اقتصادی احتمالی عضویت در سازمان همکاری شانگهای را با موانع جدی مواجه سازد؛ چرا که طبق آیین‌نامه «مقررات مربوط به پذیرش اعضای جدید در سازمان همکاری شانگهای» ذیل بند ۱۳ منشور سازمان همکاری شانگهای، عضویت در این سازمان، منوط به عدم وجود هرگونه تحریمی از سوی شورای امنیت سازمان ملل علیه کشور متقاضی می‌باشد.

۸-۵- ضرورت توجه مذاکره‌کنندگان تیم هسته‌ای به عواقب بازگشت تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل بر امکان عضویت کامل ایران در سازمان همکاری شانگهای به عنوان تنها نهاد بین‌المللی عاری از نفوذ غرب

ایران در حال حاضر توانسته است تا موافقت سازمان همکاری شانگهای با عضویت کشور در این سازمان را به دست آورد. این سازمان را می‌توان مهم‌ترین نهاد بین‌المللی دانست که غرب در آن حضور ندارد و می‌توان به واسطه حضور فعال در آن، سیاست‌های حوزه توسعه همکاری با شرق را از مجرای عملیاتی پیگیری نمود. اما تحقق این هدف به شکلی ماهوی با عدم بازگشت تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد علیه ایران مرتبط می‌باشد. با توجه به اهمیت عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای برای بخش‌های تصمیم‌ساز کشور، و با در نظر گرفتن ضرورت عدم بازگشت تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل متحد در راستای تحقق عضویت کامل ایران در این سازمان، لازم است تا نسبت به مذاکرات و عواقب فعال شدن احتمالی مکانیسم ماشه و بازگشت تحریم‌های شورای امنیت سازمان ملل بر روند عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای دقت نظر کافی وجود داشته باشد.

۸-۶- لزوم شکل‌گیری چشم‌اندازی واقع‌گرایانه نسبت ظرفیت‌های اقتصادی- تجاری سازمان همکاری شانگهای

فراتر از امکان عضویت کامل ایران در سازمان همکاری شانگهای، به نظر می‌رسد که دستاوردهای اقتصادی و تجاری در این سازمان به اندازه دستاوردهای سیاسی و امنیتی آن نباشد. در واقع سطوح متفاوت توسعه و روندهای اقتصادی و تجاری اعضای این سازمان در کنار اولویت اهداف سیاسی- امنیتی موجبات کاهش اهمیت اهداف اقتصادی- تجاری را فراهم نموده است. اگرچه نهادها و چارچوب‌های اقتصادی و تجاری نظیر شورای تجارت سازمان همکاری شانگهای و یا بانک توسعه شانگهای با سردمداری چین در پی تحقق اهداف اقتصادی این سازمان هستند، اما عدم هماهنگی بین اعضا و عدم تمایل برخی از آن‌ها نظیر روسیه، کسب اهداف اقتصادی در این سازمان را با اختلال مواجه ساخته است. به نظر می‌رسد که روسیه با توسعه روندهای مبتنی بر تجارت آزاد به دلیل نگرانی از سلطه‌ی بیش از پیش چین در آسیای مرکزی مخالف است و به همین سبب در مسیر تسهیل برنامه‌های اقتصادی و تجاری همکاری نمی‌کند. بر این مبنا ضروری است تا نسبت به امکانات اقتصادی موجود در سازمان همکاری شانگهای نگاهی واقع بینانه وجود داشته باشد و این ظرفیت‌های اقتصادی محدود (که در ادامه به نقاط قوت آن برای ایران اشاره می‌شود) در قیاس با ظرفیت‌های امنیتی- سیاسی بیش از امکان عملیاتی سازی آن‌ها برای ایران بزرگ انگاشته نشوند.

۸-۷- لزوم توجه ویژه به اهمیت دو حوزه ترانزیتی و مالی در برخورداری از ظرفیت اقتصادی حداقلی سازمان همکاری شانگهای برای عینیت بخشی به سیاست نگاه به شرق برای ایران

در صورت تحقق عضویت دائم ایران در سازمان همکاری شانگهای، این امر می‌تواند از یک طرف زمینه لازم برای اجرای بخشی از مفاد توافق راهبردی ۲۵ ساله ایران و چین و برخورداری از امکانات ژئواکونومیکی ابتکار کمربند و راه را برای کشور فراهم کند و از سوی دیگر امکان مراودات هدفمند تجاری- مالی دوجانبه ایران با سایر اعضای سازمان همکاری شانگهای بر مبنای ارزشهای ملی در صورت تحقق برنامه‌های روسیه در این سازمان ذیل راهبرد مبادلات با ارزشهای ملی را مهیا نماید. بنابراین ایران می‌تواند در دو حوزه ترانزیتی و مالی از ظرفیت‌های سازمان همکاری شانگهای برای عینیت بخشی به سیاست نگاه به شرق برخوردار شود. پنج هدف ابتکار کمربند و راه به طور مشهود از توسعه اقتصادی منطقه‌ای و گسترش شبکه‌های ترانزیتی و مسیرها در منطقه حمایت می‌کند و کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای نیز با تاکید بر اجرای توافقنامه بین دولتی در مورد «تسهیل حمل و نقل جاده‌ای بین‌المللی» در اجلاس ۲۰۱۴ بر اهمیت همکاری متقابل در

اقتصاد منطقه از طریق ترویج حمل و نقل، افزایش ترانزیت، توسعه شبکه‌های ریلی و جاده‌ای و ارتقای مسیرهای حمل و نقل بین‌المللی تاکید ویژه‌ای داشته‌اند و این نکته می‌تواند به توسعه کریدورهای ترانزیتی ابتکار کمربند و راه در ایران ذیل همکاری با سازمان همکاری شانگهای کمک نماید. از سوی دیگر روسیه تلاش دارد تا از طریق کنسرسیوم بین بانکی سازمان همکاری شانگهای، پرداخت با ارزهای ملی را با هدف کاهش آسیب‌پذیری مالی نسبت به تحریم‌های آمریکا و معامله با دلار فراهم کند. در این بخش نیز ایران می‌تواند در قالب ابتکارات هماهنگ با روسیه و تجارت با ارزهای ملی با اعضای سازمان همکاری شانگهای، بخشی از فشار تحریمی را کاهش دهد.

۸-۸- ضرورت توجه به ظرفیت موافقتنامه‌های دوجانبه در بستر سازمان همکاری شانگهای در راستای پیشینه کردن منافع اقتصادی و تجاری کشور ذیل ورود به این نهاد بین‌المللی

سازمان همکاری شانگهای به عنوان نهادی بین‌المللی با ساختاری سیاسی-امنیتی را می‌توان به عنوان یک بستر عملیاتی و کارآمد در حوزه توسعه روابط اقتصادی و تجاری دوجانبه با اعضای این سازمان ارزیابی نمود. در واقع با وجود منافع مستقیم اقتصادی و تجاری حداقلی سازمان همکاری شانگهای برای ایران، این امکان وجود دارد تا به واسطه تعامل سازمان یافته با کشورهای منطقه به عنوان اعضای سازمان همکاری شانگهای، وابستگی‌های اقتصادی و تجاری بیشتری میان این کشورها با ایران در قالب موافقتنامه‌های تجاری دوجانبه ایجاد نمود تا ضمن برخورداری از منافع اقتصادی این روابط، نفوذ ایران را به عنوان یکی از اعضای اثرگذار در سازمان همکاری شانگهای ارتقا داد.

۸-۹- لزوم دقت به ظرفیت «ابتکارات اقتصادی و توافقات دوجانبه» در برخورداری حداکثری از زیرساخت‌های اقتصادی حداقلی سازمان همکاری شانگهای

در حال حاضر سازمان همکاری شانگهای این امکان را برای اعضای خود فراهم نموده است تا ذیل همکاری‌های دسته‌جمعی موجبات ارتقای منافع جمعی در این منطقه فراهم نمایند. به واسطه همین امکان است که ابتکاراتی از سوی اعضای این سازمان پیگیری می‌شود. ایران نیز می‌تواند مشابه ازبکستان در «توسعه کریدورهای حمل و نقل»، «رایزنی وزرای انرژی و صنایع» و «توسعه همکاری‌ها در حوزه کشاورزی هوشمند»، هند در «گازگروه ویژه استارت‌آپ‌ها» و «کنسرسیوم مراکز تحقیقاتی»، چین در «نمایشگاه دائمی کشاورزی» و «ابتکار منطقه تجارت آزاد»، و پاکستان در «کارگروه فقرزدایی»، ابتکارات اقتصادی و تجاری عملیاتی شده قابل توجهی در این سازمان داشته باشد. بر این مبنا این امکان برای ایران نیز وجود خواهد

داشت که در صورت تحقق عضویت کامل، با ارائه ابتکاراتی که بر اساس قابلیت‌های کشور به خصوص در حوزه‌های لجستیک و تجارت انرژی مهیا است، امکان گسترش نفوذ ایران به عنوان یک بازیگر کنش‌گر در سازمان همکاری شانگهای را در کنار برخورداری‌های اقتصادی برای کشور فراهم نماید.

۸-۱۰- لزوم توجه به اهمیت «کنرسیوم بین بانکی» در پیشبرد برنامه‌های اقتصادی ایران در سازمان همکاری شانگهای

با توجه به این‌که در سازمان همکاری شانگهای، تعهدات امنیتی بیش از تعهدات اقتصادی مورد توجه قرار دارد، تنها نهاد قابل بهره‌برداری از سوی ایران، کنرسیوم بین بانکی می‌باشد. برای تحقق عضویت دائم ایران در سازمان همکاری شانگهای می‌بایست ۴۳ سند امضا شود که بیش از ۵۰ درصد آن‌ها در حوزه امنیت قرار دارند. بر این مبنا تنها حوزه‌ای که بیش از سایر حوزه‌ها برای ایران فرصت ساز خواهد بود، حوزه همکاری‌های بانکی است که با توجه به وعده ۱۰ میلیارد دلاری چین برای کمک مالی به کنرسیوم بین بانکی سازمان همکاری شانگهای، می‌بایست بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد.

۸-۱۱- ضرورت برخورداری از فرصت‌های لجستیکی پیش‌روی ایران به واسطه پررنگ نمودن نقش کشور در کریدورهای مرتبط با سازمان همکاری شانگهای

یکی از مهم‌ترین بخش‌های فرصت‌ساز برای ایران در سازمان همکاری شانگهای، استفاده از توان لجستیکی کشور می‌باشد؛ بر این اساس کریدورهای بین‌المللی و منطقه‌ای دارای ظرفیت‌های همکاری ایران با سازمان شانگهای عبارتند از کریدور شمال - جنوب، کریدور تراسیکا، کریدور سه گانه آلتید، کمربند جاده ابریشم اقتصادی قرن ۲۱، کریدور شرق - غرب، کریدور چابهار-زاهدان-مشهد (محور شرق) موافقتنامه ترانزیتی و حمل و نقل بین‌المللی ایران - هند - افغانستان (موافقتنامه چابهار)، شبکه بزرگراه‌های آسیایی، موافقتنامه چهارجانبه عشق آباد (ازبکستان - ترکمنستان - ایران - عمان)، و کریدورهای حمل و نقلی سازمان همکاری‌های اقتصادی اکو شامل ITI استانبول - تهران - اسلام آباد و KTAI قرقیزستان - تاجیکستان - افغانستان - ایران.

۸-۱۲- فرصت‌های اقتصادی پیش‌روی ایران ذیل تمایل چین به توسعه برنامه‌های اقتصادی و تجاری در سازمان همکاری شانگهای

اگرچه سازمان همکاری شانگهای از ظرفیت‌های اقتصادی محدودی برخوردار است، اما کشور چین بسیار تلاش می‌کند تا نهاد‌های اقتصادی و رویه‌های تجاری را بیش از پیش در این سازمان فعال نماید؛ اما عدم

تمایل روسیه نسبت به فعالیت اقتصادی حداکثری چین در این سازمان، به واسطه نگرانی از نفوذ بیشتر چین در منطقه آسیای مرکزی به عنوان حیاط خلوت روسیه، امکان عینیت یابی بسیاری از این برنامه‌های اقتصادی را از این سازمان سلب کرده است؛ بر این اساس می‌توان تمایل چین به اجرای برنامه‌های اقتصادی را به عنوان فرصتی برای ایران در حوزه توسعه همکاری‌ها با این کشور در ابعاد اقتصادی و تجاری ذیل سازمان همکاری شانگهای ارزیابی نمود. در واقع تمایل چین به توسعه برنامه‌های اقتصادی در صورت همکاری از سوی ایران به عنوان یکی از اعضای این سازمان به احتمال زیاد با استقبال از سوی این کشور مواجه خواهد شد؛ چرا که پیگیری اهداف اقتصادی را در این سازمان برای چین امکان‌پذیرتر خواهد نمود. این تمایل چین و توانمندی قابل توجه این کشور نسبت به سایر اعضا، می‌تواند به عنوان فرصتی برای توسعه همکاری‌های اقتصادی و تجاری برای ایران و پیشینه‌سازی منافع این حوزه دیده شود. در عین حال ایران می‌تواند در قالب یک موازنه مثبت، فرصت برخورداری از امکانات اقتصادی اتحادیه اوراسیا به سردمداری روسیه را با کمک ظرفیت‌های همکاری در سازمان همکاری شانگهای محقق نماید.

۸-۱۳- همکاری ایران با باشگاه انرژی سازمان همکاری شانگهای زمینه‌ساز فرصت‌های تجاری برای بخش هسته‌ای کشور

باشگاه انرژی سازمان همکاری شانگهای با ارتقای همکاری در حوزه انرژی هسته‌ای، زمینه‌های همکاری هسته‌ای پایدار و ایمن را فراهم نموده است. این باشگاه می‌تواند در کنار تسریع و تسهیل توسعه هسته‌ای ایمن اعضا و کاهش خطرات اشاعه غیر صلح‌آمیز این انرژی، به حل مشکلات هسته‌ای موجود، مانند مسئله هسته‌ای ایران نیز کمک کنند. برنامه هسته‌ای ایران به دلیل اتهاماتی از سوی غرب با چالش مواجه است و زمینه تحریم کشور را به وجود آورده است؛ براساس برنامه جامع اقدام مشترک در سال ۲۰۱۵، ایران ۱۱ تن اورانیوم با غنای پایین خود را در ازای دریافت ۱۳۶ تن اورانیوم غنی‌نشده از قزاقستان به روسیه منتقل کرد. علاوه بر این، ایران حق واردات ۹۵۰ تن اورانیوم اضافی از قزاقستان را به دست آورد تا غنی‌سازی شود و طی سه سال به قزاقستان فروخته شود. این نوع رابطه که مبتنی بر واردات-غنی‌سازی-صادرات می‌باشد می‌تواند کاربرد تجاری سودآوری را تاسیسات غنی‌سازی ایران داشته باشد. در صورتی که این توافقنامه گسترش یابد تا سایر اعضای باشگاه انرژی با ازبکستان و قرقیزستان به عنوان صادرکننده و چین، هند، پاکستان و ترکیه به عنوان واردکننده اضافه شوند، ایران امکان بیشتری خواهد داشت تا از تاسیسات غنی‌سازی خود در راستای اهداف تجاری برخوردار شود. این نوع همکاری ایران با سازمان همکاری شانگهای می‌تواند یک سناریوی برد-برد برای اقتصاد، محیط زیست و امنیت منطقه باشد. بنابراین باشگاه انرژی سازمان همکاری

شانگهای علی‌رغم اینکه هنوز در مراحل اولیه شکل‌گیری خود است، از پتانسیل بالایی در توسعه صلح‌آمیز انرژی هسته‌ای در آسیا برخوردار می‌باشد.

۹- منابع و مآخذ

۱. بزرگی، وحید، و میرعبدالله حسینی. ۱۳۸۹. "سازمان همکاری شانگهای: تحولات گذشته و چشم انداز آینده." مطالعات اوراسیای مرکزی ۱-۲۷.
۲. مرادی حقیقی، فائزه، میر عبدالله حسینی، بهرام امیراحمدیان، محسن شریعتی نیا، و حسن ثاقب. ۱۴۰۰. "بررسی ابعاد اقتصادی و تجاری سازمان همکاری شانگهای و فرصت‌های پیش‌روی ایران." وینار. تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی، ۲۸ آذر.
۳. مردیها، سارا، کریم آذربایجانی، کمیل طیبی، و داوود جعفری. ۱۳۹۹. "ارزیابی اثرات اقتصادی عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای: کاربردی از مدل شبیه‌سازی جهانی." تحقیقات اقتصادی ۲۳۳-۲۶۸.

1. Akram, Khalid Taimur. 2020. Economic potential of the SCO. April 28. <http://eng.sectesco.org/news/20200428/644757.html>.
2. Cooley, Alexander. 2018. What's Next for the Shanghai Cooperation Organization? June 1. <https://thediplomat.com/2018/06/whats-next-for-the-shanghai-cooperation-organization/>.
3. Gobareva, Yana L., Olga Y. Gorodetskaya, and Alexander V. Medvedev. 2019. "The SCO Banks: Goals and Prospects of Development in the Digital Space." Proceedings of the External Challenges and Risks for Russia in the Context of the World Community's Transition to Polycentrism: Economics, Finance and Business. Moscow, : Financial University under the Government of the Russian Federation. 104-106. <https://www.atlantis-press.com/proceedings/icefb-19/125925177>.
4. IMF. 2021. Direction of Trade Statistics Year book. Washington: <http://www.IMF.Org>.
5. IRNA. 2021. Russian experts say Iran could be hub of trade, energy in SCO. November 2. <https://en.irna.ir/news/84526358/Russian-experts-say-Iran-could-be-hub-of-trade-energy-in-SCO>.
6. ITC. 2021. International Trade Centre. November 7. <https://www.trademap.org/Index.aspx>.
7. Lengacher, Jakob. 2018. the shanghai cooperation organization energy club a collaborative future for nuclear energy. May 30. <https://chinahandsmagazine.org/2018/05/30/the-shanghai-cooperation-organization-energy-club-a-collaborative-future-for-nuclear-energy/>.
8. Motamedi, Maziar. 2021. What Iran's membership of Shanghai Cooperation Organisation means. September 19. <https://>

www.aljazeera.com/news/2021/9/19/iran-shanghai-cooperation-organisation.

9. Raith, Michael, and Patrick Weldon. 2008. Energy Cooperation and the Shanghai Cooperation Organization: Much Ado About Nothing? April 25. <https://eurasianet.org/energy-cooperation-and-the-shanghai-cooperation-organization-much-ado-about-nothing>.
10. Rowden, Rick. 2018. "The rise and rise of the Shanghai Cooperation Organisation." Global Political Economy Brief1-16. <http://speri.dept.shef.ac.uk/wp-content/uploads/2018/11/SPERI-GPE-Brief-No.-11-The-rise-and-rise-of-the-Shanghai-Cooperation-Organisation.pdf>.
11. Russian Union of Industrialists and Entrepreneurs. 2021. The SCO Business Council. November 7. <https://en.rspp.ru/activity/cooperation/the-sco-business-council/>.
12. Shanghai Cooperation Organization Secretariat. 2021. What is the SCO. November 7. <http://eng.sectsco.org/docs/about/faq.html>.
13. UNCTAD. 2021. Handbook of International Trade and Development Statistics 1994-2008. New York: UN Publications.
14. WITS. 2021. World Integrated Trade Solution. <https://wits.worldbank.org/>.
15. Xueqing, Jiang. 2021. SCO Interbank Consortium unveils roadmap for future growth. September 18. <http://www.china-daily.com.cn/a/202109/18/WS6145793fa310cdd39bc6a361.html>.

مؤسسه مطالعات پژوهش‌های بازرگانی

نام گروه:

گروه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی خارجی

تهیه و تدوین:

دکتر فائزه مرادی حقیقی

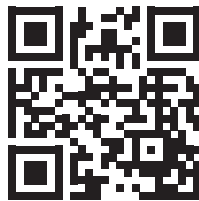
دکتر میرعبداله حسینی

ناظر علمی:

دکتر حسن ثاقب

تاریخ انتشار:

دی ماه ۱۴۰۰

www.itsr.ir